

FIGUUR 3.4 LOCATIE VAN DE BIJEENKOMSTEN NAAR SOORT VERENIGING OF ORGANISATIE

“Binnen 20 jaar zal het verenigingsleven gehalveerd zijn. Ik ben zelf in organisaties in dit dorp: overal oudere bestuurders. Jonge mensen voelen zich niet aangesproken. Je vindt geen bestuursleden meer. [...] De mensen die hier komen wonen, betekenen voor het verenigingsleven niks. Dat zal zich in de toekomst nog meer doorzetten.” (Groepsinterview bewoners)

Als een dorp echter over een aantal trekkers beschikt, dan kan dit tot veel levendigheid leiden in het verenigingsleven:

“Ik denk dat hier wel in deze deelgemeente nog het best van al is. Het is raar uitgedrukt, maar een redelijke samenwerking. Maar in andere deelgemeenten zie je dat het met ups en downs is. Ik denk dat hier in (dit dorp) dat al jarenlang goed draait en dat blijft goed draaien. Dat komt denk ik doordat hier andere mensen zijn en een paar goeie trekkers voor de vereniging.” (Groepsinterview bewoners)

Zo is het zelfs mogelijk dat in een dorp weer meer wordt georganiseerd dan voorheen, omdat men bepaalde activiteiten zodanig in een nieuwe vorm weet aan te bieden dat het weer mensen op de been brengt. Ook deze vernieuwing komt echter lang niet altijd van nieuwe mensen, waardoor de laag die het organiseert dun blijft voor de toekomst:

“Vroeger was hier niks, nu begint het te beteren. Vroeger kwam er geen volk naartoe als ze iets organiseerden, nu is dat beter. [...] Meer verenigingen worden actiever, bijvoorbeeld toneelopvoeringen, theaterwandelingen, wat ze vroeger niet hadden. [...] Nee, niet de jonge mensen, meer de oudere die het grotendeels inrichten.” (Respondent 1714, vrouw van 38 jaar)

Wat betreft de jongeren is het de vraag of het om een verschil tussen generaties gaat, of dat de jongeren uit zichzelf de trekkersrol gaan overnemen naarmate zij zelf ouder worden. Zo ook is het mogelijk dat nieuwkomers toch een grotere rol gaan spelen naarmate zij een langere woonduur opbouwen in het dorp, hoewel dat niet per definitie op lokaal niveau hoeft te zijn. Uit de beschrijving in hoofdstuk 2 is bovendien

gebleken dat de bewoners *grosso modo* het verenigingsleven in de eigen deelgemeente niet hoog op hun prioriteitenlijst hebben staan.

Houding ten opzichte van inwijkelingen en Franstalige bewoners

In dit onderzoek is gekeken naar de houding die dorpsbewoners aannemen ten opzichte van stedelingen die in het dorp komen wonen, de inwijkelingen. Een grote kloof tussen deze groepen bewoners vormt mogelijk een barrière voor het bundelen van krachten, terwijl een open houding mogelijk een klimaat schept waarin vernieuwende initiatieven kansrijk zijn.

Aan de bewoners is gevraagd te reageren op een aantal stellingen die een beeld geven hoe zij staan tegenover inwijkelingen die vanuit de stad in de deelgemeente zijn komen wonen. Tabel 3.2 laat ten eerste zien dat slechts 6 procent van de bewoners de inwijkelingen ziet als een bedreiging voor de sociale banden. De rest vindt dit een te boude uitspraak, of is het er zelfs helemaal niet mee eens. Ook zijn er maar weinig bewoners (9 procent) die vinden dat inwijkelingen heel anders tegenover nieuwbouw in het dorp staan dan de oorspronkelijke bewoners. Op deze punten kan men stellen dat er geen grote kloof bestaat. Over de andere uitspraken lopen de meningen wat meer uiteen, waarbij zowel houdingen naar voor komen die wijzen op een positief 'samen zijn', als wat meer afstandelijke houdingen. Zo geeft 49 procent aan dat een onderscheid tussen autochtonen en inwijkelingen op termijn niet hoeft te blijven bestaan, terwijl 30 procent aangeeft dat inwijkelingen altijd als zodanig gezien zullen blijven op het platteland. Ook geeft iets meer dan een kwart van de bewoners aan dat inwijkelingen niet belangrijk zijn voor de levendigheid in de dorpen. Hoewel een aanzienlijk deel van de bewoners op basis van deze uitspraken een open houding aanneemt, ziet een deel van de bewoners de inwijkelingen dus niet direct als een positieve bijdrage voor de vitaliteit van het dorp.

TABEL 3.2 HOUDING VAN DORPSBEWONERS TEN AANZIEN VAN INWIJKELINGEN UIT DE STAD

Nieuwkomers:	--	-	+/-	+	++
• Bedreigen de sociale banden binnen de plattelands-samenleving	34%	42%	18%	5%	1%
• Hebben veel behoefte aan contact	9%	20%	45%	24%	3%
• Zullen altijd inwijkelingen blijven op het platteland	13%	36%	22%	26%	4%
• Zijn belangrijk voor de levendigheid in de dorpen	6%	22%	34%	31%	7%
• Hebben de beste kansen om mooie woningen te kopen	12%	36%	28%	21%	3%
• Zijn eerder tegen nieuwbouwplannen in het dorp dan de oorspronkelijke bevolking	13%	43%	35%	8%	1%

-- = helemaal niet van toepassing; - = niet van toepassing; +/- neutraal; + = van toepassing; ++ = helemaal van toepassing

Samenvattend staat 38 procent van de bewoners relatief negatief, 25 procent neutraal en 37 procent relatief positief tegenover inwijkelingen. Mannen zijn minder vaak neutraal (18 procent) dan vrouwen (30 procent) en daarbij vooral wat vaker negatief. Verder hebben bewoners met een hoger opleidingsniveau vaker een meer open hou-

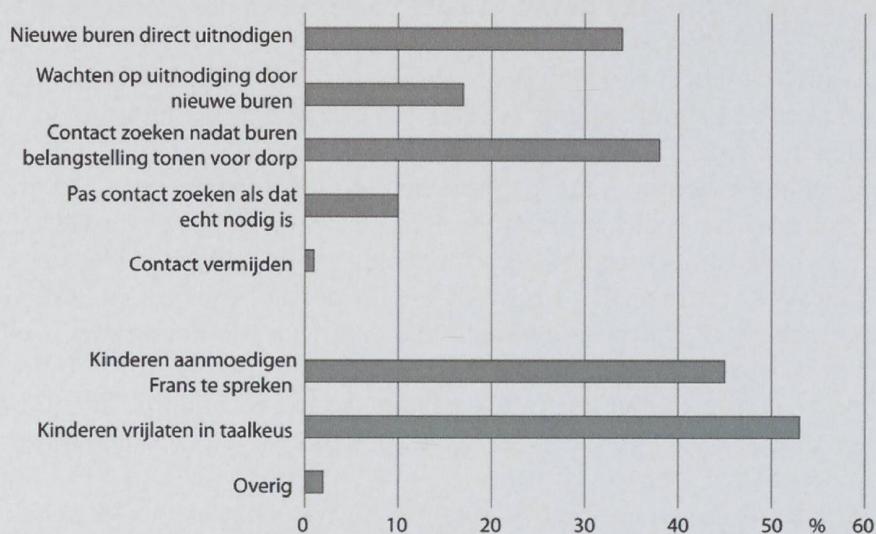
ding naar inwijkelingen: van de laagst opgeleiden neemt 54 procent een negatieve houding aan en 22 procent een relatief positieve, van de hoogst opgeleiden is 32 procent relatief negatief en 41 procent relatief positief. Ook de locatie van het betaalde werk laat een significante samenhang zien, maar is lastig te duiden. In ieder geval nemen bewoners uit huishoudens met alleen betaald werk buiten de Westhoek een weinig neutrale houding aan (14 procent) en zijn verder even vaak positief als negatief. Huishoudens met betaald werk elders in de Westhoek zijn het minst vaak negatief, terwijl huishoudens die alleen binnen de eigen deelgemeente werken, of op meerdere locaties verspreid het minst vaak echt positief zijn. Daarnaast treedt een zwakke samenhang op met de eigen betrokkenheid van bewoners, waarbij de meest betrokken bewoners zich onderscheiden door vaker positief te zijn (46 procent) en minder vaak negatief (30 procent). De relatief positieve houding komt wat vaker voor in het zuidelijk deel van de Westhoek, namelijk 42 procent tegenover 32 procent in het noordelijk deel.

Een specifieke groep nieuwkomers in de dorpen van de Westhoek zijn de mensen met een Franstalige herkomst, uit Frankrijk of Wallonië. Bij deze nieuwkomers gaat het niet alleen om het feit dat zij van elders komen, maar ook dat zij een andere taal spreken. Aan de hand van twee situatieschetsen is de bewoners in het onderzoek gevraagd wat volgens hen de beste manier van reageren is als nieuwe burens uit Frankrijk blijken te komen. Figuur 3.4 laat zien welk deel van de bewoners voor een bepaalde oplossing zou kiezen.

Hoewel 34 procent aangeeft dat de Franse burens direct op de koffie uitgenodigd zouden moeten worden om kennis te maken, geeft de meerderheid in meer of mindere mate aan afwachtend te zijn. Zo zegt 38 procent dat het contact pas zou moeten komen nadat de Franse burens zelf belangstelling hebben getoond voor wat er zoal in het dorp gebeurt, terwijl 17 procent wacht tot de Franse burens hen uitnodigen voor de kennismaking en 10 procent pas contact zou zoeken als dit echt niet anders kan. Het volledig vermijden van contact geeft slechts 1 procent aan als beste optie. Het is duidelijk dat door een aanzienlijk deel van de bewoners de komst van Fransens op een afstandje wordt aangekeken:

“Wij hebben geen specifiek contact met de Fransens, maar ik denk niet dat er daar problemen mee zouden zijn. Er zijn wel Vlamingen die goed contact hebben met Fransens. Ik denk het wel, maar ik heb daar geen ervaring mee.”
(Respondent 1551, man van 41 jaar)

Bij de tweede situatieschets, waarbij de Vlaamse kinderen met de Franse buurkinderen gaan spelen, laten de bewoners een opvallend open houding zien wat betreft de taalkeuze van de kinderen. Meer dan de helft geeft aan dat de kinderen dit best zelf kunnen beslissen, terwijl 45 procent zegt dat de kinderen zelfs aangemoedigd moeten worden om het Frans te gebruiken. De overige 2 procent is in meer of mindere mate van mening dat de kinderen zich moeten richten op het Vlaams en niet op het Frans. Bij deze uitkomst moet waarschijnlijk rekening worden gehouden met een zekere mate van sociaal wenselijke antwoorden en het feit dat de respondent zich kon verstoppen achter de houding “andere mensen moeten het voor zichzelf maar weten”, zonder dus te hoeven aangeven wat men zelf in deze situatie zou doen. Uit de open interviews komt namelijk een beeld naar voren dat de taalkwestie weldegelijk leeft en dat de meningen sterk uiteen lopen van een open houding:

FIGUUR 3.5 HOUDING VAN BEWONERS ALS NIEUWE BUREN UIT FRANKRIJK BLIJKEN TE KOMEN

“We hebben daar (de taal) geen moeite mee, we leren allemaal Frans op school. Als je het niet onderhoudt, raak je dat natuurlijk wel kwijt. Het is juist leuk om die verscheidenheid te hebben. (Respondent 1288, vrouw van 39 jaar, streekautochtoon in het zuidelijk deel),

tot een geïrriteerde houding om binnen Vlaanderen Frans te moeten spreken:

“Fransen komen wel om te werken, aan de kust. Dus aan de kust verstaan ze je niet meer, alles moet in het Frans en we wonen nochtans in België. Daarom ga ik niet graag naar De Panne, Koksijde omwille van het Frans. Erg dat we daar niet onze eigen taal kunnen spreken.” (Respondent 1230, vrouw van 38 jaar, streekallochtoon in het noordelijk deel)

Voor veel bewoners is er bovendien een belangrijk onderscheid tussen de Walen en de Fransen, waarbij men een grotere culturele kloof ervaart met de Fransen. Dit kan echter ook tot gevolg hebben dat men juist meer verwacht dat de Walen zich aan de taal aan passen dan de Fransen, zo blijkt uit het volgende citaat:

“Ik heb nog in een dorpje gewoond op de taalgrens [...]. Er is een groot verschil. We wonen nu op de grens met Frankrijk, vroeger was dat op de grens met Wallonië. Een Waal is ook een Belg, maar geen Vlaming, daar ga je anders mee om dan met Fransen. De meeste Walen kunnen wel een woordje Nederlands, maar als het niet moet zullen ze geen Nederlands spreken. Van een Fransman hier aan de grens verwacht je niet dat hij Nederlands kan. Die spreken dus geen Nederlands. Aan de taalgrens verwacht je van Belgen dat ze je taal toch ook wat spreken, dus dat vind ik erger dan van een Fransman. [...] als ik moet kiezen op de grens wonen met Fransen en Walen, dan kies ik Fransen.” (Respondent 1343, man van 42 jaar)

Het beeld dat bewoners van Fransen dan wel Walen hebben, hangt uiteindelijk vooral af van het feit in hoeverre zij zichtbaar hun best doen om te integreren in de Vlaamstalige gemeenschap. Zo wordt er gewezen op het verschil of de Franstalige

bewoner zonder enkele sociale binding naar het dorp komt, of dat men er bijvoorbeeld door huwelijk terecht is gekomen:

“Mijn man is van Wallonië. Het is ook te zien: mijn man zal proberen een inspanning te doen om Nederlands te praten, alhoewel het dan dialect is en dat komt dan wel anders voor. [...] Al is zijn Nederlands niet zo goed, hij is altijd vrijwilliger om te gaan helpen [...] Want je hebt inderdaad Fransen die zich hier komen installeren en die totaal niet in het Nederlands willen praten en dat is wel een beetje zo, die spanning van: die wonen hier al zoveel jaren en het is altijd wij die de inspanning moeten doen om Frans te spreken. [...] De echte Fransen...niet zoals mijn man, dat kan je niet vergelijken, want ik ben afkomstig van hier.” (Respondent 1983, vrouw van 40 jaar)

Samenvattend op basis van de stellingen uit figuur 3.5 laat 17 procent van de bewoners een actieve houding zien naar Franse nieuwkomers. Daarnaast neemt 45 procent van de bewoners een tussenpositie in en is 38 procent nog terughoudender. De hoogte van de opleiding en de taalvaardigheid van de bewoner hangen sterk positief samen met de mate waarin men blijk geeft van een open houding. Bewoners die geen goede kennis van het Frans hebben zijn relatief vaak terughoudend. Ook is er een kleine samenhang te zien met de locatie van het betaalde werk. De actieve houding is relatief vaker gevonden bij huishoudens waar het betaalde werk buiten de Westhoek ligt, waarvan een deel van deze huishoudens zelf in Frankrijk werkt. Huishoudens die juist alleen betaald werk in de eigen deelgemeente hebben, zijn overigens ook relatief vaak positief in hun houding, terwijl deze meer open houding bij hen niet werd gevonden ten opzichte van de inwijkelingen.

Houding tegenover de politiek

Een belangrijk kenmerk van vernieuwende vitaliteit is dat er één of meer sleutelfiguren in de gemeenschap aanwezig zijn die ook hun weg weten te vinden naar bestuurders en organisaties op het maatschappelijke vlak. Uit het voorgaande is al gebleken dat maar weinig mensen deelnemen aan politieke bijeenkomsten. Opvallend is dat kenmerken als geslacht, leeftijd en zelfs opleidingsniveau geen significante samenhang laten zien met de kans dat iemand politieke bijeenkomsten bezoekt. De kans is wel groter onder bewoners die een zeer sterke dorpsbinding hebben (maar nog steeds slechts 11 procent) en zij die zelf zeer sterk betrokken zijn bij de deelgemeente. Dit laatste verband wordt deels beïnvloed door het feit dat bij het bepalen van de betrokkenheid onder andere is gevraagd of men zich betrokken voelt bij de lokale politiek.

Hoewel er in het onderzoek niet meer gegevens beschikbaar zijn over dit onderwerp, komt de politiek een aantal maal ter sprake in de open interviews en de groepsgesprekken die zijn gehouden. Hierbij vallen een aantal zaken op. Ten eerste ontstaat ook hier de indruk dat bewoners niet veel affiniteit hebben met bestuurlijke zaken en overheden. In de afgelopen 10 jaar zijn in de Poperingse deelgemeenten een aantal bewonersplatforms opgericht om de afstand tussen bewoners en bestuurders te verkleinen. Vertegenwoordigers van een van deze bewonersplatforms vertellen dat mensen wel interesse tonen, maar bestuurlijke zaken over het algemeen op afstand volgen:

“Met het bewonersplatform ondervinden we dat er veel vragen komen, mensen hebben problemen en leggen dat aan ons voor. Wij vragen aan die mensen om zelf langs te komen, maar dat gebeurt zelden. [...] Als er een vergadering is van het bewonersplatform, is iedereen wel geïnteresseerd in het verslag van de vergadering en komen er wel vragen naar boven. De mensen komen dan niet zelf naar de vergadering, maar wij brengen de vraag in hun plaats. In dit dorp zijn de mensen niet echt geneigd om het woord te nemen.”
(Groepsinterview bewoners)

Vervolgens wijst men erop dat de afstandelijke houding van burgers ten opzichte van de overheid wel iets typisch Vlaams is:

“Wij werden 800 jaar overheerst door iedereen, we hebben een mengelmoes van overheersing gekend. Automatisch proberen we een achterpoortje te vinden om de staat te omzeilen. [...] Dat we altijd ons plan proberen te trekken tegenover de overheersende overheid. [...] Solidariteit met de overheid bestaat niet echt, dat wordt omzeild.” (Groepsinterview bewoners)

Zoals de bewoners zelf een afstandelijke houding kunnen aannemen tegenover de overheid, zo zijn er ook bewoners die vinden dat de bestuurslaag te ver van hen afstaat. Hierbij hebben zij een bepaald wantrouwen en een vrees voor achterstelling, vooral als het bestuur de aandacht moet verdelen over meerdere dorpen, zoals een bewoner in zijn ongezouten kritiek laat horen, hoewel hij het ook weer weet te relativiseren:

“Er wordt te weinig naar de inwoners geluisterd. Nog een slecht punt is het bestuur. De meeste organisaties komen vanuit de mensen zelf. Burgemeester en schepenen zijn idioten... Er wordt feedback gevraagd aan de bevolking en dan wordt er met die gegevens niks gedaan, of te laat. Bijvoorbeeld een dorpskernvernieuwing en er ligt een verkeersdrempel waar iets niet aan klopt. De gemeente zegt dat klopt wel en de klacht wordt afgevoerd. Pas als iemand zijn auto kapot rijdt wordt er geluisterd. Het bestuur luistert dus niet echt naar de mensen die hier wonen. De burgemeester woont in een ander dorp, dat is goed merkbaar. Er is een soort favoritisme. Er is een verschil tussen de dorpen.[...]

Ik weet eigenlijk niet of het eigenlijk wel beter kan. Misschien moet je wel zelf burgemeester worden als je veranderingen wil. Kritiek is makkelijk.”
(Respondent 1343, man van 42 jaar)

De aan- of afwezigheid van een individuele publieke persoon en diens persoonlijkheid kan dus al veel invloed hebben op de manier waarop bewoners tegen het bestuur aankijken. Zo is de burgemeester van Mesen een bekend voorbeeld van het andere uiterste, van iemand die sterk aanwezig is en lokale betrokkenheid toont. In een open interview spreekt de volgende bewoonster haar waardering hier over uit:

“Ja maar als je een goede samenwerking hebt met de politie, met de burgemeester, als je iets moet vragen, die staan daar direct. En ik denk, in de stad zal dat bijvoorbeeld niet gebeuren, want waarom, die hebben daar zoveel meer inwoners. Dus sowieso als je meer inwoners hebt, hebben die ook minder tijd om met iedereen te praten... Ja, iedereen is gekend hier.”
(Respondent 1983, vrouw van 41 jaar)

Over het geheel genomen lijkt er in de meeste dorpen echter geen sterke fundering te zijn voor vernieuwende kwaliteiten in de relatie tussen bestuurders en bewoners. Hoewel bewonersplatforms de afstand tussen bestuurders en bewoners kunnen verkleinen, hoeft dit niet per definitie tot vernieuwing te leiden. Uit de open interviews blijkt dat vertegenwoordigers soms erg denken vanuit belangen die voortkomen uit een hang naar het autonome dorp.

Conclusies

Over het geheel genomen zijn binnen de deelgemeenten van de Westhoek verbindende kwaliteiten ruimschoots aanwezig. De grote meerderheid van de bewoners participeert meer dan jaarlijks in gemeenschappelijke activiteiten of in het verenigingsleven. Georganiseerde dorpsactiviteiten zoals de plaatselijke kermis, braderie, en dergelijke, zijn het meest laagdrempelig en extra geliefd onder gezinnen met (jonge) kinderen. Een bijna net zo groot deel van de bewoners is actief in het verenigingsleven. Hoewel de meerderheid hiervoor in ieder geval ook binnen de eigen deelgemeente blijft, zijn er veel verbindingen met verenigingen in andere dorpen binnen de Westhoek. De verschillen tussen de typen woonmilieus zijn klein. Naar verhouding wordt in de stagnerende oude centra het minste deelgenomen aan dorpsactiviteiten en het verenigingsleven en ligt de participatiegraad het hoogste in beide dynamische milieus. Bewoners herkennen zich minder in de lokaal culturele tradities waarnaar gevraagd is, aangezien iets meer dan veertig procent zegt aan geen van de genoemde tradities mee te doen. Het op deze manier uiten van de verbondenheid met de streek of het dorp is in ieder geval gebruikelijker naarmate het opleidingsniveau van de bewoner hoger is en de eigen betrokkenheid sterker.

Hoewel autochtone bewoners nog wel eens het gevoel hebben, zo blijkt uit de gesprekken, dat nieuwkomers moeilijk te betrekken zijn bij activiteiten en het verenigingsleven, is niet overtuigend uit de analyses gebleken dat nieuwkomers veel minder participeren. Wel is het zo dat met name de streekautochtonen met een lange woonduur en ook bewoners die in de deelgemeente geboren en getogen zijn, vaker lokaal actief zijn en ook vaker de trekkersrol vervullen dan anderen. Ook is het opvallend dat streekallochtonen met een lange woonduur minder vaak dorpsactiviteiten bezoeken dan streekallochtonen met een korte woonduur. Het participeren buiten het dorp, in dat geval meestal elders in de Westhoek, komt echter ook veel voor onder nieuwkomers en streekallochtonen.

In de breedte hangt participatie positief samen met het opleidingsniveau van de bewoner en zijn er sterke samenhangen met de mate van betrokkenheid en dorpsbinding. Bewoners die zwak betrokken zijn, zijn over de hele linie minder actief. Bewoners met een zwakke dorpsbinding zijn vooral minder lokaal actief, dat wil zeggen dat verenigingen vaker alleen buiten het dorp worden bezocht en dat minder vaak naar de eigen dorpsactiviteiten wordt gegaan. Bewoners die juist zeer betrokken zijn en een zeer sterke dorpsbinding hebben, zijn niet alleen actiever, maar vervullen ook vaker de trekkersrol.

De houding die de bewoners aannemen ten opzichte van nieuwkomers in het algemeen en Fransen in het bijzonder loopt uiteen van een positief samenzijn en actief toenadering zoeken, tot meer afstandelijke houdingen, waarbij inwijkelingen

over het algemeen wel worden geaccepteerd, maar niet gezien worden als een specifieke meerwaarde voor het dorp, er weinig tot geen contact is met Franse bewoners, en er soms onvrede bestaat over het Frans moeten spreken in de eigen Vlaamstalige gemeenschap. Welke houding men aanneemt hangt vooral sterk samen met het opleidingsniveau van de bewoner en de mate waarin de Franse taal wordt beheerst.

Naast de wisselwerking tussen autochtone bewoners en nieuwkomers zijn ook de contacten tussen bewoners en bestuurders van belang voor het omgaan met veranderingen in het dorpsleven. Onder de bewoners heerst echter weinig politieke betrokkenheid en over het algemeen is er een afstand tussen burgers en bestuurders. Bovendien kunnen bewoners die wel betrokken zijn bij politieke zaken meer vanuit het traditionele referentiekader denken dan vanuit vernieuwing en verandering. Vernieuwende vitaliteit in deze vorm komt dan ook voornamelijk vanuit enkele individuele personen, zowel wat betreft bewoners als lokale bestuurders, die 'toevallig' in een bepaald dorp aanwezig zijn, en niet vanuit een bestaande brede vernieuwende structuur in de dorpen.

De eigen inbreng van bewoners

Grens Mesen - Komen-Waasten

“Van zodra we de grensstreek naderen verlaat ik me op de silhouetten van de heuvels. Aan hun voeten talmen de wegen, ze vertakken zich en worden steeds nauwer, haarvaten in het landschap, als om ons ongezien naar de overkant te smokkelen. Geen stofwolk verraadt ons traject”

Erwin Mortier⁵

De betekenis van grenzen

Inleiding

Grenzen zijn voor de bewoners van de Westhoek meer of minder belangrijke elementen in het leven van alle dag. Zoals in bovenstaand citaat uit de roman *Godenslaap* van Erwin Mortier haakt de beleving van grenzen in de Westhoek vaak aan bij grenzen in het landschap en worden grenzen vaak geassocieerd met fysieke barrières en soms met illegaliteit.

Grenzen zijn vanwege de ligging nabij de staatsgrens met Frankrijk en de taalgrens met Wallonië binnen het onderzoeksgebied belangrijk. Dit deel van de Westhoek kan dan ook als een grensstreek (*border region*) worden beschouwd.

De betekenis van grenzen staat centraal in dit hoofdstuk. We zijn uiteindelijk geïnteresseerd in de betekenis die grenzen spelen voor het oordeel dat bewoners hebben over hun deelgemeente en hun bijdrage aan de sociale vitaliteit van hun dorp. Alvorens die betekenis nader te onderzoeken, in hoofdstuk 5, wordt in dit hoofdstuk aan de hand van een aantal begrippen de betekenis van grenzen voor het leven van alle dag geoperationaliseerd en beschreven. In navolging van Wastl-Walter (2009) onderscheiden we de percepties, de relaties en interacties die verschillende groepen bewoners in de grensdorpen van de Westhoek hebben ten aanzien van grenzen. Allereerst wordt beschreven welke percepties de bewoners hebben van hun streek als grensgebied en de voor het gebied relevante taalgrens en staatsgrens. Daarna wordt een beeld geschetst in hoeverre sprake is van grensoverschrijdende sociale netwerken en van grensoverschrijdende activiteiten. In dit hoofdstuk wordt in een tweedimensionale analyse bovendien beschreven wat de belangrijkste achtergronden zijn van verschillen in percepties ten aanzien van de Westhoek als grensgebied en de verschillen in grensoverschrijdende sociale netwerken en activiteiten.

⁵ Erwin Mortier, *Godenslaap*, 2008. p 186

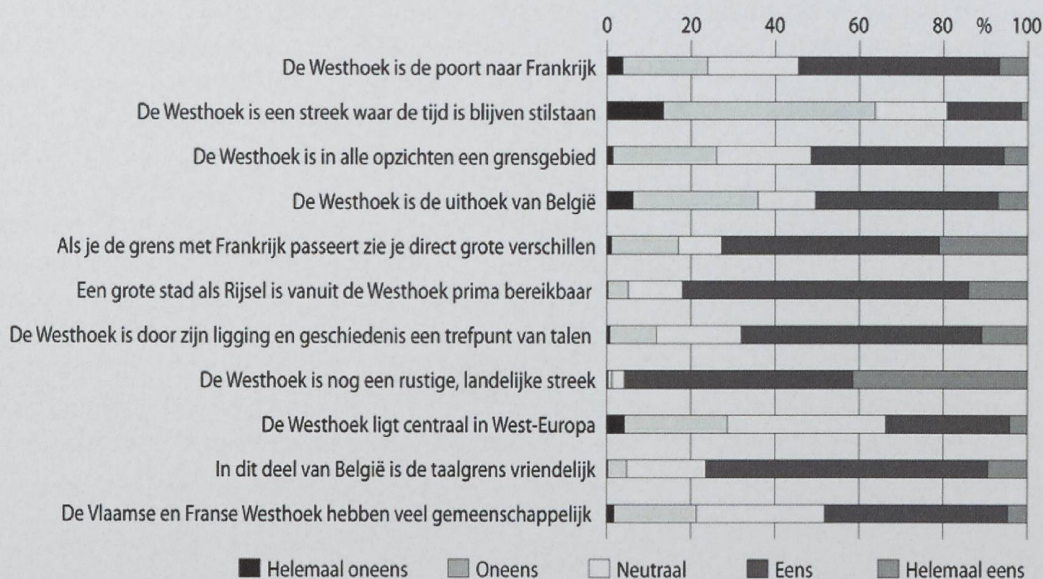
De betekenis van grenzen in het leven van de bewoners van grensdorpen

In veel dorpen langs de staats- en taalgrens van de Westhoek is sprake van hardnekkige stagnatie van de woonfunctie. Die situatie is in de loop van de tijd ontstaan en ligt voor een deel vast in kenmerken van de leefomgeving en de kenmerken van de bewoners. De grens speelt zowel in de leefomgeving als via de kenmerken van bewoners een rol.

In hoofdstuk 1 is geconcludeerd dat de staats- en in mindere mate de taalgrens in dit gebied voor een toenemend deel van de bewoners in sociaal en cultureel opzicht als relatief 'hard' moet worden beschouwd. Het is duidelijk dat binnen ons onderzoek geen uitspraken kunnen worden gedaan over ontwikkelingen van begrenzing of ontgrenzing, territorialisering of deterritorialisering. Ons onderzoek levert slechts een momentopname. Uit de literatuur blijkt echter dat ontgrenzing in fysieke en staatsrechtelijk zin, waarvan binnen de EU feitelijk sprake is, kan samengaan met begrenzing in sociaal en cultureel opzicht. We nemen dan ook de (veranderende) betekenis van grenzen voor bewoners en de selectieve openheid van grenzen als uitgangspunt en niet de door overheden nagestreefde openheid van grenzen. Grenzen worden benaderd als sociale constructies, die voor verschillende groepen van grensbewoners een verschillende betekenis hebben.

Percepties van de Westhoek als grensgebied

We hebben aan de bewoners elf uitspraken voorgelegd over de Westhoek als grensgebied. Het oordeel over deze elf uitspraken is beschreven in figuur 4.1.

FIGUUR 4.1 UITSPRAKEN OVER DE WESTHOEK IN RELATIE TOT DE GRENSEN EN DE MATE VAN INSTEMMING DAARMEE VAN DE BEWONERS.

In het algemeen zijn bewoners het vaker eens dan oneens met de voorgelegde uitspraken. Men stemt vooral vaak in met de uitspraak dat de Westhoek een rustige,

landelijke streek is. Relatief vaak oneens is men het met de uitspraak dat de Westhoek een streek is waar de tijd is stil blijven staan en met de uitspraak dat de Westhoek een centrale ligging heeft in West-Europa.

Het blijkt dat de uitspraken het beste kunnen worden geanalyseerd als het resultaat van vier verschillende houdingen, waarvoor samengestelde scores zijn berekend:

1. De Westhoek is een **plattelandsgebied met open grenzen**: de Westhoek wordt gezien als een rustige, landelijke streek met een wat de aanwezige grenzen betreft open karakter hetgeen blijkt uit een als vriendelijk beoordeelde taalgrens en een als gunstig beoordeelde ligging ten opzichte van Rijsel;
2. De Westhoek is een **grensgebied dat als een poort naar Frankrijk functioneert**: de Westhoek wordt gezien als een echt grensgebied dat mede door zijn ligging en geschiedenis een poort vormt naar Frankrijk;
3. De Westhoek als **perifeer gebied**: de Westhoek wordt gezien als een binnen België en West-Europa perifeer gelegen regio met achterstand;
4. De Westhoek als een **gebied met een eigen identiteit**: De Vlaamse Westhoek vertoont grote verschillen met de Franse Westhoek die men bemerkt bij het overschrijden van de grens.

Voor elke bewoner is bovendien vastgesteld op welk van deze vier houdingen men de hoogste en bovendien een relatief hoge score laat zien. Het ruimtelijk patroon van deze hoogste score is beschreven in figuur 4.2.

Daaruit komt naar voren dat de twee laatste houdingen, de Westhoek als perifere regio en de Westhoek als streek met een eigen Vlaamse identiteit op iets meer afstand van de grens voorkomen. Dat patroon lijkt overigens duidelijker in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied dan in het noordelijk deel. Dat betekent dat, vooral in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied, de eerste twee houdingen relatief wat vaker dichtbij de grens voorkomen.

Aan alle respondenten is ook gevraagd wat de eerste gedachte is bij de Westhoek. De belangrijkste woorden die daarbij door bewoners worden genoemd zijn weergegeven in figuur 4.3. Opnieuw komt het rustige karakter van de streek naar voren als beeldbepalend voor het wonen in de Westhoek. Maar in vergelijking met de door de bewoners genoemde associaties voor de deelgemeente (figuur 2.3) wordt nu ook de natuur en het platteland genoemd. Bovendien wordt aan de Eerste Wereldoorlog gerefereerd. Verwijzingen naar de grens ontbreken.

Ook in de open interviews is uitvoerig aandacht besteed aan de grens, waarbij meestal over de staatsgrens met Frankrijk maar soms ook over de taalgrens met Wallonië is gesproken. Dan blijkt ook dat de vier hiervoor onderscheiden houdingen bij dezelfde persoon naar voren kunnen komen.

Een aantal bewoners weet het beeld van de Westhoek als open plattelandsgebied goed te beschrijven, alhoewel men er zich van bewust is dat dat niet voor iedereen geldt:

“De grens is er wel, maar het belemmert niet” “Wij zien die grens niet ... We komen niet in een andere wereld terecht ... Niet iedereen denkt daarover zo, maar voor ons is dat een pluspunt ... Wij nemen er Frankrijk bij ... (Respondent 1288, vrouw van 39 jaar)

FIGUUR 4.2 HET RUIMTELIJK PATROON VAN RESPONDENTEN MET EEN RELATIEF HOGE EN TEvens DE HOOGSTE SCORE VOOR DE VIER ONDERSCHIEDEN PERCEPTIES VAN DE WESTHOEK ALS GRENSGEBIED.

Als overeenkomst van de gebieden aan weerszijde van de grens wordt daarbij wel gewezen op het perifere karakter van beide gebieden.

“Wij zitten beiden in de uithoek van ons land” (Respondent 1733, vrouw van 33 jaar waarvan man in Rijsel werkt).

"Veel Fransen komen in België werken omdat dat financieel voor hen interessanter is. Vroeger was dat omgekeerd." (Respondent 1509, man van 44 jaar).

Daarnaast komen er ook Fransen vanwege de lage kosten van het wonen in de grensstreek van de Westhoek wonen. Dat wordt vooral in de grensdorpen van Heuvelland gemeld:

"Omdat de huizen goedkoop zijn. En omdat Mesen tweetalig is. Maar de koppels die hier echt intrekken, die ga je nooit in de winkels zien bijvoorbeeld, die gaan gewoonweg altijd hun gang blijven doen in Frankrijk ..." (Respondent 1983, vrouw 40 jaar in Mesen)

"Ja er komen meer Fransen zich hier vestigen, dat ziet u aan de Franse nummerplaat ... De reden is, denken we, de huizen zijn hier iets goedkoper en in Noord-Frankrijk is er toch wel meer criminaliteit en we denken dat de mensen daarvan een beetje weggaan" (Respondent 1551, man van 41 jaar, zuidelijk deel onderzoeksgebied)

Naast positieve houdingen ten aanzien van de aanwezigheid van de grens worden door de bewoners echter ook negatieve opmerkingen gemaakt. Die hebben betrekking op gevoelens van onzekerheid bij een verblijf aan de andere zijde van de grens die met een gebrek aan kennis van het Frans samenhangen en op gevoelens van onveiligheid door de nabijheid van de grens.

"Frankrijk voelt meer buitenlands aan, stel je voor dat je een ongeval hebt, hoe moet je dat dan oplossen? Mijn Frans is ook niet zo goed" (Respondent 1714, vrouw, eenoudergezin, 38 jaar)

"Als je met de auto 10 km in Frankrijk rijdt en je hebt wagenpech, dan komen ze je niet meer oppikken" (Respondent 1343, man van 42 jaar)

Er wordt regelmatig melding gemaakt van grenscriminaliteit:

"Wat ... niet zo fijn is zo dicht bij de grens: grenscriminaliteit. Veel Fransen komen van over de grens om hier de boel te verpesten. Er zijn veel inbraken" (Respondent 1343, man van 42 jaar)

Maar ook wordt gemeld dat de criminaliteit van twee kanten kan komen:

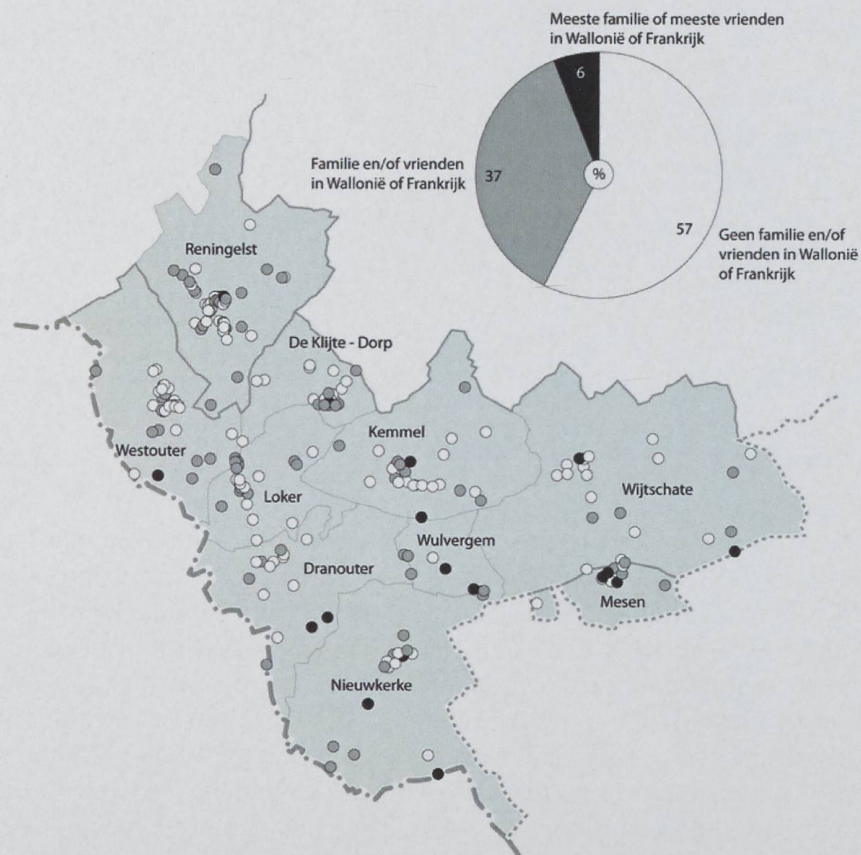
"Inbraken: je hoort 'het zijn Fransen', maar omgekeerd hoor je dat ook van de Fransen. ... Ze kunnen gemakkelijk de grens oversteken en zijn moeilijker te pakken of terug te vinden door de politie. Bij autodiefstal is het moeilijker die terug te krijgen" (Respondent 1714, vrouw, eenoudergezin, 38 jaar).

Grensoverschrijdende sociale netwerken

Voor de beschrijving van het grensoverschrijdend karakter van de sociale netwerken is gevraagd naar de woonplaats van familie en vrienden. Er is gevraagd of een van hen in Wallonië of Frankrijk woonde en of de meeste van hen in Wallonië of Frankrijk wonen. In combinatie met elkaar wordt duidelijk dat ruim 57 procent geen familie of vrienden in Wallonië of Frankrijk heeft wonen. Een kleine groep, 6 procent, geeft aan dat juist de meeste familie of vrienden in Frankrijk of Wallonië wonen (figuur 4.4). Deze laatste groep komt vaker voor in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied en is binnen dat gebied ook vaker langs de grens met Wallonië te vinden.

In de open interviews wordt weinig over grensoverschrijdende sociale netwerken gesproken. Soms is sprake van een ver familielid in Frankrijk waarmee weinig contact wordt onderhouden. Grensoverschrijdende sociale netwerken komen vooral voor als partners een gemengde taalachtergrond hebben en als men in Wallonië of Frankrijk heeft gewoond.

“Mijn man is van Wallonië. ... Vrienden: wij hebben er in Frankrijk, wij hebben er in België. Ik heb wel 7 jaar in Wallonië gewoond dus daardoor ken ik ook meer vrienden uit Wallonië.” (Respondent 1983, vrouw van 40 jaar)

FIGUUR 4.4 GRENDOERSCHRIJDENDE SOCIALE NETWERKEN: AANDEEL VAN DE DRIE ONDERSCHIEDEN GROEPEN EN DE RUIMTELIJKE SPREIDING IN HET ZUIDELIJK DEEL VAN HET ONDERZOEKSGEBIED

Grensoverschrijdende activiteiten

De bewoners van een grensgebied kunnen voor allerlei activiteiten de nabij gelegen grens overschrijden. Dat kan zijn voor werk en voor het gebruik van allerlei voorzieningen en om vrienden, familie en bijeenkomsten te bezoeken.

Ongeveer 70 procent van de bewoners met een job komen in het kader van hun werk nooit in Wallonië of Frankrijk (tabel 4.1). Tien procent komt er vanwege het werk tenminste eenmaal per week. De belangrijkste functionele reden om de

Dorpen in de grensstreek van de Westhoek

TABEL 4.1 FREQUENTIE WAARMEE BEWONERS DE GRENS MET WALLONIË OF FRANKRIJK OVERSCHRIJDEN VOOR EEN AANTAL ACTIVITEITEN

	nooit	minder dan eenmaal per jaar	tenminste eenmaal per jaar	tenminste eenmaal per maand	tenminste eenmaal per week	n
• In het kader van betaald werk	69,3%	5,9%	9,7%	4,5%	10,6%	404
• Dagelijkse inkopen	40,8%	6,1%	20,9%	23,4%	8,8%	441
• Niet-dagelijkse inkopen	54,9%	6,6%	27,7%	9,3%	1,6%	441
• Marktbezoek	87,5%	4,3%	5,9%	1,1%	1,1%	440
• Bioscoop, theater bezoek	92,3%	3,6%	2,9%	0,7%	0,5%	441
• Café, restaurant bezoek	66,4%	7,9%	18,6%	5,2%	1,8%	441
• Bezoek feest, disco	94,3%	3,4%	1,8%	0,0%	0,5%	440
• Tentoonstelling, museum bezoek	83,6%	7,8%	8,0%	0,5%	0,2%	438
• Bezoek sportmanifestaties	88,6%	4,3%	5,0%	0,9%	1,1%	440
• Bezoek natuur, bos, strand, meren	52,5%	13,6%	26,1%	6,1%	1,6%	440
• Gezondheidszorg (ziekenhuis)	95,4%	2,1%	1,4%	0,7%	0,5%	438
• Voor deelname aan sport	77,5%	3,2%	10,5%	4,5%	4,3%	440
• Familiebezoek	29,8%	20,5%	32,2%	9,9%	7,6%	171
• Vriendenbezoek	28,7%	15,5%	29,5%	17,1%	9,3%	129

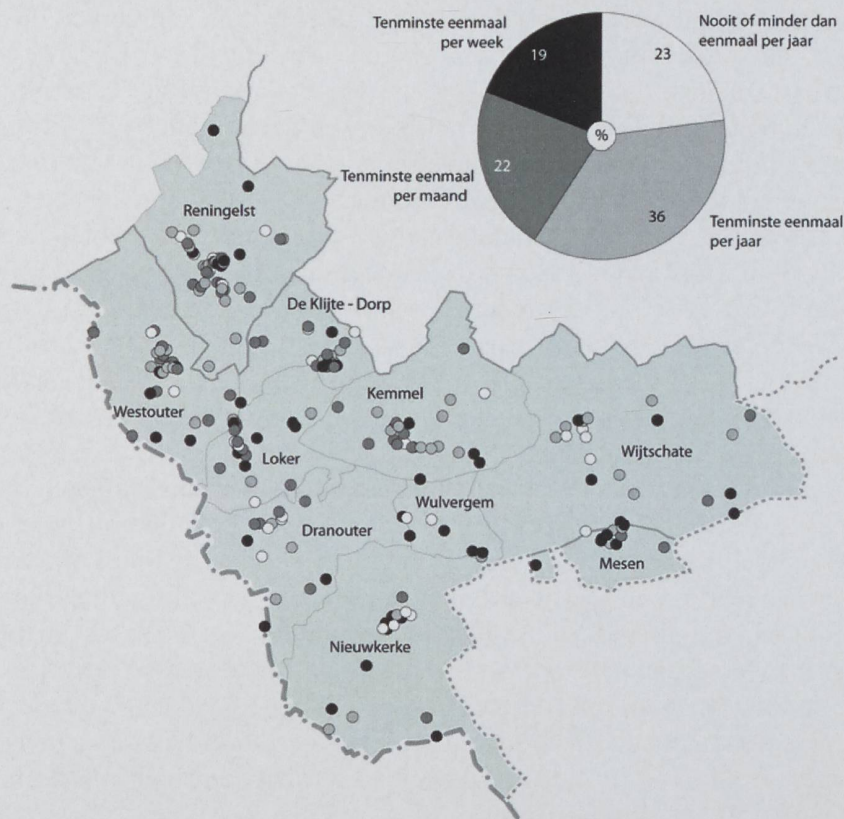
grens te overschrijden is het bezoeken aan winkels voor dagelijkse behoeften. Maar nog steeds komt 41 procent daarvoor nooit aan de andere kant van de grens met Frankrijk of Wallonië. Bijna negen procent bezoekt zo'n winkel tenminste eenmaal per week. Een winkel bezoeken voor niet-dagelijkse goederen of het bezoeken van een natuurgebied aan de andere kant van de grens is ook nog redelijk populair: respectievelijk 45 en 47 procent doen dat regelmatig hoewel niet frequent. Van de bewoners die familie of vrienden in Frankrijk of Wallonië hebben wonen zegt bijna 30 procent deze nooit daar te bezoeken. Vrienden worden er net iets vaker bezocht dan familieleden. Voor bijeenkomsten van verenigingen en organisaties (niet in tabel 4.1) wordt door slechts enkele bewoners de grens overschreden.

Gebruikmakend van zoveel mogelijk informatie is een inschatting gemaakt hoe vaak de grens met Frankrijk of Wallonië voor activiteiten wordt overschreden. Het resultaat is beschreven in figuur 4.5. Bijna 23 procent van de bewoners komt voor de beschreven groep activiteiten in elk geval niet over de grens met Wallonië of Frankrijk. Bijna een op de vijf komt daar tenminste eenmaal per week. In het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied overschrijden bewoners aanzienlijk vaker de staatsgrens en de taalgrens. Vooral langs de grens met Wallonië wonen relatief veel bewoners die de grens frequent overschrijden. In het noordelijk deel van het onderzoeksgebied lijkt de afstand tot de grens veel minder relevant.

In de open interviews wordt meestal melding gemaakt van het bezoek aan supermarkten aan de andere zijde van de grens. Daarbij gaat het vooral om producten die in Franse supermarkten goedkoper zijn zoals water en frisdrank. Maar men

meldt ook dat openingstijden, de grootte en het karakter van de winkels een rol spelen. Vaak genoemde bestemmingen, mede vanwege de nabije ligging, zijn Hond-schoote en Belle. Maar een deel van de bewoners gaat ook regelmatig shoppen in Rijsel.

Vlak over de grens is er Belle, daar zijn veel winkels. ... Voor bepaalde zaken gaan we de grens over ... de Decathlon sportwinkel, ... de Auchan voor water, ... de McDonald's in Belle. ... Rijsel is een grootstad, heeft de beste boekhandel, maar wel Frans. (Respondent 1343, man van 42 jaar)

FIGUUR 4.5 GRENSOverschrijdende activiteiten (voor betaald werk, bezoek aan diverse voorzieningen, bezoek aan familie en vrienden): AANDEEL VAN DE VIER ONDSCHIEDEN GROEPEN EN DE RUIMTELIJKE SPREIDING IN HET ZUIDELIJK DEEL VAN HET ONDERZOEKSGBIED

Naast winkelbezoek wordt regelmatig melding gemaakt van het bezoek aan natuurgebieden en de kust. Daarbij wordt vaak gebruik gemaakt van de autosnelweg A25.

Achtergronden van de betekenis van grenzen

Hoewel we in het kader van deze studie vooral belangstelling hebben voor de rol die de grens speelt voor het oordeel over de deelgemeente en de bijdrage van bewoners aan de sociale vitaliteit, besteden we hier ook aandacht aan de samenhang tussen enkele achtergrondkenmerken en de betekenis die de grenzen van de Westhoek hebben

voor het leven van alledag. De samenhangen met een groot aantal achtergrondkenmerken zijn in tabel 4.2 samengevat. Net zoals in de vorige twee hoofdstukken beperken we ons tot statistische samenhangen die generaliseerbaar zijn. Daarmee is overigens nog geen uitspraak gedaan over de oorzakelijke betekenis van de achtergrondkenmerken voor de kenmerken die de betekenis van de grens beschrijven. Daaraan wordt aandacht besteed in hoofdstuk 5.

Het ligt voor de hand dat er samenhangen bestaan tussen de actieradius in dag- en leefpaden van bewoners en percepties en sociale netwerken en activiteiten ten aanzien van de grens. Dat geldt met name voor het voorkomen van grensoverschrijdende sociale netwerken en activiteiten en achtergrondkenmerken die te maken hebben met taal. Daarbij gaat het vooral om de vaardigheid in de Franse taal, zoals ook uit de samenhangen blijkt. Bewoners die van oorsprong uit Frankrijk of Walloonië komen en bewoners die vloeiend Frans spreken hebben om begrijpelijke redenen vaker te maken met grensoverschrijdende sociale netwerken en in iets mindere mate met grensoverschrijdende activiteiten. Bewoners die Frans spreken zien de Westhoek ook eerder als een open plattlandsgebied en als een grensgebied dat als poort naar Frankrijk functioneert, zij zien de Westhoek juist niet als een streek met een eigen identiteit. Om vergelijkbare redenen is ook de meer algemene migratiegeschiedenis relevant voor het hebben van een grensoverschrijdend sociaal netwerk. Het zijn met name streekallochtonen die vaker grensoverschrijdende sociale netwerken en grensoverschrijdende activiteiten vertonen. Zij zien de Westhoek echter eerder als een perifere regio, terwijl streekautochtonen de Westhoek vaker zien als een streek met een eigen identiteit. Ook een dagpad met een actieradius tot buiten de streek blijkt relevant. Bewoners met in het huishouden een werkrelatie buiten de Westhoek zien de Westhoek eerder als grensgebied met een poort naar Frankrijk en vertonen grensoverschrijdende sociale netwerken en activiteiten. Het zijn vooral bewoners die familie en vrienden buiten de Westhoek hebben die de Westhoek als perifeer gebied zien en grensoverschrijdende sociale netwerken en activiteiten vertonen. Het zijn vooral bewoners met familie of vrienden in de eigen deelgemeente die de Westhoek zien als een streek met een eigen identiteit. Het zijn vooral bewoners met veel sociale contacten die de Westhoek zien als een open plattlandsgebied en als grensgebied met een poort naar Frankrijk.

Ook de in tabel 4.2 opgenomen kenmerken die de lokale sociale binding beschrijven vertonen een te verwachten patroon van samenhangen met de betekenis die de grens voor hen heeft. Het zijn vooral bewoners die sterk betrokken zijn op de deelgemeente en die grote betrokkenheid ervaren in hun deelgemeente die de Westhoek zien als een open plattlandsgebied. Zij vertonen ook eerder een grensoverschrijdend sociaal netwerk. Bij een grote eigen betrokkenheid vertonen zij bovendien vaker grensoverschrijdende activiteiten en zien zij de Westhoek niet als een gebied met een eigen identiteit. Bewoners die in hun deelgemeente een zwakke betrokkenheid ervaren zien de Westhoek eerder als perifeer gebied en als een gebied met een eigen identiteit. Maar ook bewoners die een hoge betrokkenheid in hun deelgemeente ervaren zien de Westhoek als een gebied met een eigen identiteit.

In het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied komen vaker grensoverschrijdende sociale netwerken en nog vaker grensoverschrijdende activiteiten voor (zie ook figuur 4.4 en 4.5). De intensiteit daarvan vertoont een logische relatie met de af-

TABEL 4.2 SAMENHANGEN TUSSEN INDICATOREN VAN DE BETEKENIS VAN DE GRENS EN ENKELE ACHTERGRONDVARIABLEN (STATISTISCH SIGNIFICANTIE: * < .10; ** < .05; *** < .01)

	Percepties (eta's of Pearson correlatiecoëfficiënt)				Gedrag (Cramer's V of eta's)	
	Westhoek als open plattelandsgebied	Westhoek als grensgebied, poort naar Frankrijk	Westhoek als een perifere regio	Westhoek als regio met eigen Vlaamse identiteit	Grensoverschrijdende netwerken	Grensoverschrijdende activiteiten
• Leeftijdsgroep	.14**	-	.14**	.15**	-	-
• Onderwijsniveau	.17***	-	.12*	-	-	.13 **
• Inkomensniveau	-	.14**	-	-	-	.14**
• Locatie werk huishouden	-	.18***	-	-	.26***	.15***
• Woongeschiedenis	-	-	.15**	.14**	.19***	.13**
• Herkomst uit Franstalig gebied	-	-	-	.17***	.65 ***	.34 ***
• Taalvaardigheid Frans	.15**	.18***	-	.18***	.51 ***	.35 ***
• Sociaal netwerk	-	-	.19***	.15*	.26***	.18**
• Sociale contacten	.15**	.17***	-	-	-	-
• Betrokkenheid bij deelgemeente	.21***	-	-	.16**	.11**	.16***
• Betrokkenheid medebewoners deelgemeente	.21***	-	.15**	.12*	.12**	-
• Type woonmilieu	-	.16**	.19***	-	.14 **	.12 **
• Noord / Zuid	-	-	-	-	.12**	.31 ***
• Afstand tot de staats- of taalgrens	-	-.14***	-	-	.14**	.27***

stand tot de grens: hoe dichterbij de grens des te vaker is sprake van grensoverschrijdende relaties en interacties. Dichtbij de grens wordt de staatsgrens ook eerder als poort naar Frankrijk beschouwd (zie ook figuur 4.2). De meeste samenhangen bestaan voor de vier dorpstypen. Dat komt vooral door de specifieke positie van de stagnerende oude centra. De bewoners in dit type woonmilieu zien de Westhoek vaker als een grensgebied met een poort naar Frankrijk en veel minder dan bewoners in andere milieus als een perifere regio. Zij vertonen bovendien het duidelijkst vaak grensoverschrijdende sociale netwerken en veel grensoverschrijdende activiteiten. Mogelijk gaat het hier niet alleen om een specifiek geografisch milieu maar ook om bepaalde sociale milieus binnen deze dorpen. De aard van deze sociale milieus blijkt enigszins uit de betekenis van de in tabel 4.2 opgenomen sociaal-demografische en sociaaleconomische kenmerken leeftijd, opleidingsniveau en inkomensniveau. Veertigers, de oudste groep onder onze respondenten, zien de Westhoek vaker als een perifere regio, terwijl twintigers de Westhoek vaker een eigen identiteit toedichten. Dertigers zien de Westhoek vaker als een open plattelandsgebied. Het zijn vooral bewoners met een hoge opleiding die de Westhoek als een open plattelandsgebied zien. Bewoners met een relatief hoge opleiding én met een relatief lage op-

leiding zien de Westhoek vaker als perifere regio en laten bovendien meer grensoverschrijdende activiteiten zien dan de groep met een midden opleidingsniveau. Lage inkomens zien de Westhoek vaker als grensgebied met een poort naar Frankrijk, terwijl hoge inkomens relatief vaak grensoverschrijdende activiteiten vertonen.

Conclusie

Het onderzoeksgebied is in veel opzichten een duidelijk grensgebied met grenzen die in verschillende mate als een sociale en culturele scheidslijn fungeren. Hoewel het onderscheid tussen de staatsgrens met Frankrijk en de taalgrens met Wallonië niet altijd is gemaakt bestaat de indruk dat de taalgrens in het zuidoosten relatief open is en de staatsgrens met Frankrijk sociaal en cultureel voor de bewoners relatief gesloten is.

De betekenis van de grens voor de bewoners van de grensdorpen is beschreven aan de hand van de percepties van de Westhoek als grensstreek en de mate waarin sprake is van grensoverschrijdende sociale netwerken en grensoverschrijdende activiteiten.

Het vrij algemene oordeel van de bewoners dat de Westhoek een rustig plattelandsgebied is past het beste bij een houding ten opzichte van de grenzen van de Westhoek die als 'open' is te karakteriseren. Deze houding treffen we vaker aan bij dertigers, bewoners met een hoog opleidingsniveau, bewoners met veel sociale contacten, bewoners die taalvaardig in het Frans zijn en bewoners die een grote betrokkenheid hebben bij hun deelgemeente en ook in hun deelgemeente een grote betrokkenheid van bewoners constateren. Bewoners die de Westhoek zien als een grensgebied dat als poort naar Frankrijk functioneert hebben ook veel sociale contacten en een vaardigheid Frans te spreken, maar hebben daarnaast vaker werk buiten de Westhoek en een laag gezinsinkomen. Ze komen vaker voor in stagnerende oude centra. Bewoners in dit type woonmilieu zijn bovendien opvallend minder van mening dat de Westhoek een perifere ligging heeft. De Westhoek wordt vooral als perifeer beschouwd door bewoners die van buiten de Westhoek komen, veel familie en vrienden buiten de Westhoek hebben en een zwakke betrokkenheid onder de bewoners van hun deelgemeente ervaren. Het zijn vaker veertigers en zij zijn zowel onder bewoners met een hoge als een lage opleiding oververtegenwoordigd. Tenslotte neemt een deel van de bewoners de houding aan dat de (Belgische) Westhoek een geheel eigen karakter heeft en sterk verschilt van Frans-Vlaanderen. Het eigen karakter blijkt uit het feit dat onder hen bewoners met een herkomst uit een Franssprekend gebied en bewoners die Frans spreken weinig voorkomen. Wel hebben zij vaak familie of vrienden in de eigen deelgemeente, zijn sterk betrokken op de eigen deelgemeente maar ervaren vaker een geringe betrokkenheid onder hun medebewoners. Deze houding komt relatief veel voor onder de twintigers.

Relatief veel bewoners (57 procent) zegt geen familie en/of vrienden te hebben in Wallonië of Frankrijk, slechts 6 procent heeft de meeste familie of de meeste vrienden daar wonen. Bijna een kwart zegt nooit of minder dan eenmaal per jaar in Frankrijk of Wallonië te komen voor werk, bezoek aan voorzieningen of bezoek aan familie of vrienden. Bijna 20 procent komt er tenminste eenmaal per week. Dat kan zijn in het kader van het werk, maar ook veel bewoners bezoeken wel eens winkels,

vooral een supermarkt, of een natuurgebied in Frankrijk of Wallonië. De bewoners die grensoverschrijdende sociale netwerken hebben of vaak voor activiteiten de grens overschrijden zijn in de eerste plaats bewoners die zelf vaak uit een Franstalig gebied afkomstig zijn en taalvaardig zijn in het Frans. Zij komen veel voor in de stagnerende oude centra en vooral in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied zien we veel bewoners met grensoverschrijdende activiteiten. Ook hun werkplek en sociale netwerk hebben zij vaak buiten de Westhoek. Grensoverschrijdende activiteiten komen zowel vaker voor onder bewoners met een hoge opleiding en een hoog inkomen als bewoners met het laagste opleidingsniveau.

De indruk bestaat dat er verschillende geografische en sociale milieus in het grensgebied voorkomen waarvoor de grens per saldo relatief open is. Naast relatief traditionele bewoners die vaak op basis van eigen familierelaties of de familierelaties van de partner met het grensgebied direct aan de andere kant van de grens vertrouwd zijn, bestaan er blijkbaar ook bewoners waarvoor de grens ook open is, maar meer vanuit een eigen 'kosmopolitische' relatie met hun wijdere omgeving. Voor beide milieus geldt wel als voorwaarde dat men Frans spreekt.

Wijtschate

*Het zal nog een hele tijd duren, jaren wellicht,
vooraleer deze hoek van het land de nacht en de
dag weer vertrouwt*

Kris van Steenberge⁶

De achtergronden van leefbaarheid en sociale vitaliteit

Inleiding

In hoofdstuk 2 en 3 zijn de door bewoners van de grensdorpen van de Westhoek ervaren leefbaarheid en hun eigen inbreng aan de leefbaarheid in de vorm van verbindende of vernieuwende sociale vitaliteit beschreven en geanalyseerd. Daarbij is gebruik gemaakt van de grote groep kenmerken die in hoofdstuk 1 (tabel 1.3) als mogelijk verklarende variabelen is geïntroduceerd. Hoewel dat een gedetailleerde beschrijving oplevert welke groepen bewoners een bepaald oordeel hebben over de leefbaarheid en inzicht biedt in de specifieke inbreng van groepen bewoners, levert dat nog geen definitief inzicht op in de achtergronden van verschillen in ervaren leefbaarheid en bijdrage aan vormen van sociale vitaliteit.

Op basis van onze sociaalgeografische invalshoek en het streven naar beleidsrelevante uitspraken voor ruimtelijk beleid en gebiedsspecifiek welzijnsbeleid zijn we bij het zoeken van achtergronden bijzonder geïnteresseerd in de betekenis van ruimtelijke verschillen en in de mogelijke rol die diverse vormen van territoriale binding (Lupi, 2005) hebben als achtergrond van verschillen in ervaren leefbaarheid en bijdragen aan sociale vitaliteit. De ruimtelijke verschillen die in deze studie centraal staan zijn de woonmilieutypologie van deelgemeenten, eventueel aangevuld met het onderscheid tussen het noordelijk en zuidelijk deel van het onderzoeksgebied en de ligging ten opzichte van taalgrens en de grens met Frankrijk. Vormen van territoriale binding die een verklarende rol kunnen spelen zijn de actieradius van dag- en leefpaden van de bewoners en hun lokale sociale binding (zie de desbetreffende rubrieken in tabel 1.3).

De ervaring leert dat in onze samenleving ruimtelijke posities en contexten meestal geen directe betekenis hebben maar eerder een verbijzonderend karakter. Het zijn vaak demografische, economische en culturele kenmerken van bewoners die de belangrijkste achtergrond vormen voor verschillen in houding en gedrag. De beschreven verschillen in ervaren leefbaarheid en de bijdrage aan sociale vitaliteit tussen bijvoorbeeld de bewoners van verschillende typen woonmilieus zijn dan ook vaak allereerst het resultaat van verschillen in bevolkingssamenstelling en niet of slechts ten dele het directe resultaat van de ruimtelijke context zelf. Vaak blijken verschillen in bevolkingssamenstelling tussen ruimtelijke eenheden (het compositio-

⁶ Kris van Steenberge, *Woesten*, 2013, p. 212.

nele effect) een belangrijker verklaring voor de gevonden verschillen in de ervaring van leefbaarheid en bijdrage aan sociale vitaliteit tussen ruimtelijke eenheden dan bijvoorbeeld het type woonmilieu zelf (het contextuele effect).

De verklarende rol van kenmerken die te maken hebben met de lokale sociale binding is een geheel andere. Deze kenmerken van bewoners kunnen een tussenpositie innemen tussen demografische en sociaaleconomische kenmerken van groepen enerzijds en ervaren leefbaarheid en bijdragen aan sociale vitaliteit anderzijds. Zij kunnen bovendien worden opgevat als tekenen van de aanwezigheid van sociaal kapitaal in de samenleving. Indien aangetoond kan worden dat zij een bijdrage leveren aan verschillen in ervaren leefbaarheid en de bijdragen van bewoners aan de sociale vitaliteit, kan de conclusie worden getrokken dat deze lokale sociale binding een opbrengst voor de lokale samenleving genereert en op die grond als sociaal kapitaal kan worden aangemerkt (Vermeij & Mollenhorst, 2008; Putnam 2000).

In de drie voorgaande hoofdstukken zijn diverse aanknopingspunten te vinden voor vragen in deze richting. Zo is in hoofdstuk 2 gewezen op de beoordeling van de leefbaarheid in stagnerende kleine kernen en in bepaalde delen van het onderzoeksgebied maar werd bovendien duidelijk dat vooral streekautochtone bewoners op bepaalde terreinen een aantasting van de leefbaarheid ervaren. Ook in hoofdstuk 3 werd gewezen op verschillen tussen typen woonmilieus, namelijk de verschillen tussen stagnerende oude centra enerzijds en de dynamische milieus anderzijds. Bovendien blijkt in dat hoofdstuk dat lokale sociale binding een belangrijke rol speelt voor verbindende activiteiten. Dat roept echter de vraag op welke rol andere persoonlijke kenmerken hierbij spelen. In hoofdstuk 4, waarin de betekenis van de grens centraal stond, werd eveneens gewezen op de aparte positie van stagnerende oude centra als context. Maar onduidelijk bleef in hoeverre deze positie een contextueel of compositioneel karakter heeft. Bovendien moet nog worden vastgesteld welke betekenis de grens heeft voor de ervaren leefbaarheid en bijdragen aan vormen van sociale vitaliteit. Maar ook dan zal het nodig zijn te onderzoeken hoe die betekenis zich verhoudt ten opzichte van andere kenmerken van bewoners en de ruimtelijke context.

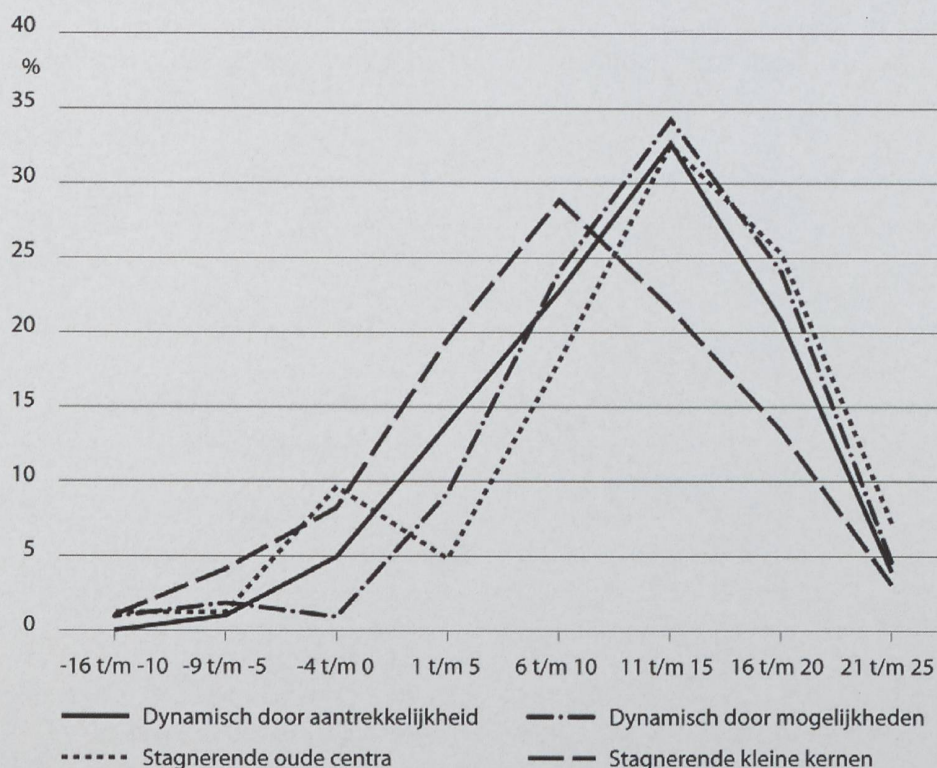
De hiervoor geformuleerde vragen naar achtergronden vragen om een analyse waarin op een systematische manier de samenhangen van verschillende (groepen) verklarende variabelen voor de verschillen in leefbaarheid en de eigen bijdrage van bewoners daaraan worden onderzocht. In dit hoofdstuk staan dergelijke meerdimensionale analyses dan ook centraal. Daarbij zal gebruik worden gemaakt van variantieanalyse en logistische regressieanalyse. Daarvoor is het wenselijk een aantal samengestelde variabelen te ontwikkelen die de belangrijkste relevante verschillen tussen bewoners voor de afhankelijke variabelen samenvat. In de eerstvolgende paragraaf wordt daaraan aandacht besteed. Daarna wordt beschreven hoe deze nieuwe samengestelde variabelen voor de ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit samenhangen met de in de vorige paragraaf ontwikkelde variabelen voor de betekenis van de grens. Deze analyses maken de meer beschrijvende tweedimensionale analyses voor de verschillen in leefbaarheid en bijdragen aan vormen van sociale vitaliteit compleet. Daarna volgen de verschillende meerdimensionale analyses die een meer definitief beeld moeten geven van de achtergronden van de

verschillen tussen bewoners in ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit in dit deel van de Westhoek.

Ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit samengevat

De ervaren leefbaarheid

Om de ervaren leefbaarheid in één maat samen te vatten is figuur 2.4, het oordeel dat bewoners hebben gegeven op de 15 afzonderlijke aspecten in hun deelgemeente, als uitgangspunt genomen. Dit oordeel van 'zeer slecht' tot 'zeer goed' is omgezet naar cijfers lopend van -2 tot maximaal +2, zodat de 15 scores bij elkaar opgeteld kunnen worden er een totaalscore per bewoner ontstaat. Hoofdstuk 2 heeft echter laten zien dat de waardering voor iets niet per definitie aangeeft in hoeverre men dat punt voor zichzelf in het dagelijks leven belangrijk vindt. Hoewel een hoge waardering en groot belang, of juist een lage waardering en klein belang, vaak hand in hand gaan, is dit niet altijd het geval. En juist deze discrepantie is belangrijk om een beter beeld te krijgen hoe de bewoners de leefbaarheid uiteindelijk ervaren. Daarom worden de aspecten in de samengestelde maat gewogen aan de hand van wat de bewoners voor zichzelf in de top drie van meest belangrijk, als ook in de top drie van minst

FIGUUR 5.1 DE ERVAREN LEEFBAARHEID IN DE GRENSDORPEN VAN DE WESTHOEK NAAR VIER TYPEN WOONMILIEU

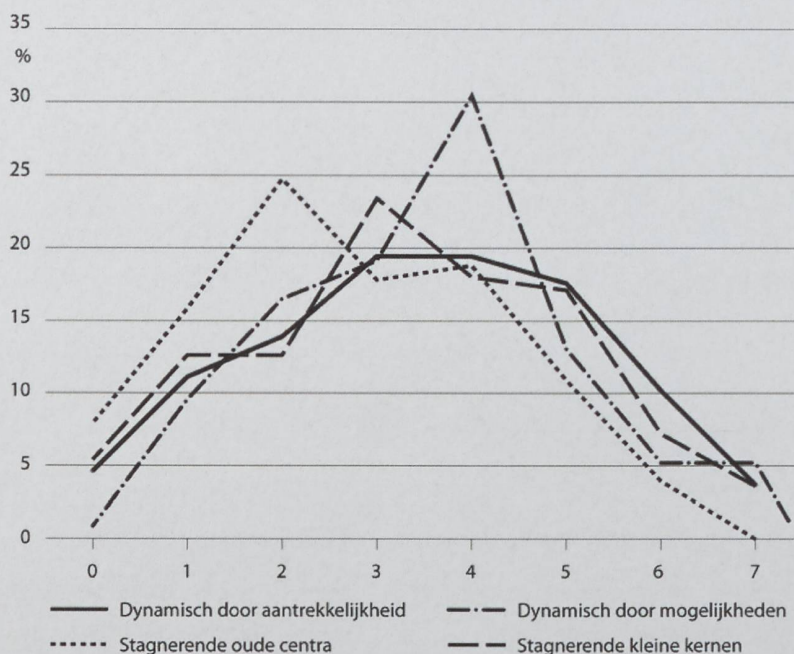
belangrijk hebben gezet. De genoemde belangrijke aspecten krijgen extra gewicht, de onbelangrijke aspecten worden afgezwakt, terwijl neutrale aspecten neutraal blijven. Dit gebeurt op de volgende manier. Als een waardering negatief is én genoemd in de top drie van meest belangrijk, dan weegt dat extra zwaar en wordt er een extra punt afgetrokken (dus -1 wordt -2 en -2 wordt -3).

Aspecten met een positieve waardering én die belangrijk worden gevonden krijgen juist een extra pluspunt. Op deze manier kunnen negatieve, of positieve waarden ook gerelativeerd worden als die aspecten door de bewoner expliciet zijn genoemd als minst belangrijk. Een negatieve waardering wordt in dat geval één punt minder negatief, en een positieve waardering één punt minder positief.

In figuur 5.1 is de aldus samengestelde maat van ervaren leefbaarheid van de bewoners in de vier typen woonmilieus met elkaar vergeleken. De verschillen zijn statistisch significant. Het zijn vooral de stagnerende kleine kernen die een ander, minder positief, scorepatroon laat zien. Binnen de stagnerende oude centra bestaan meer verschillen van mening onder de bewoners.

Verbindende sociale vitaliteit

De verbindende sociale vitaliteit is verdeeld in een maat die de volgers aanduidt en een maat die de trekkers onderscheidt van andere bewoners. Voor de volgers is de nadruk gelegd op de diversiteit aan activiteiten waarin zij participeren. Er is een optelsom gemaakt van het wel of niet deelnemen aan dorpsactiviteiten, het aantal van de drie genoemde lokale tradities, het participeren in geen, één, twee, of drie en

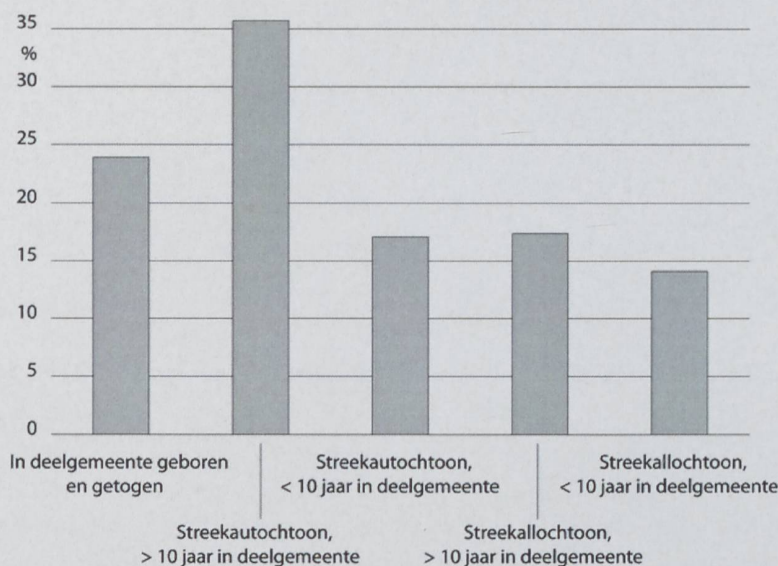

FIGUUR 5.2 VERBINDENDE SOCIALE VITALITEIT (VOLGER) IN DE GRENSDORPEN VAN DE WESTHOEK NAAR VIER TYPEN WOONMILIEU

meer verenigingen. De maximale score komt hiermee op 7 punten. De frequentie van het deelnemen aan de dorpsactiviteiten en het verenigingsleven moet minimaal op jaarbasis plaatsvinden. Aan de lokale tradities moet in ieder geval af en toe worden deelgenomen.

In figuur 5.2 is de samengestelde maat voor volgende verbindende sociale vitaliteit van de bewoners van de vier typen woonmilieus met elkaar vergeleken. De verschillen tussen de vier typen woonmilieu zijn significant.

Voor de trekkersrol is alleen de informatie voorhanden of bewoners helpen organiseren met dorpsactiviteiten, ja of nee, waarmee de maat dichotoom blijft. Van alle bewoners zegt ruim 21 procent trekker te zijn. In figuur 5.3 is het aandeel trekkers weergegeven voor de bewoners onderscheiden naar woongeschiedenis en woonduur. Het zijn vooral de streekautochtonen die al langer in de deelgemeente wonen die als trekker actief zijn. Er zijn geen significante verschillen tussen de typen woonmilieu.

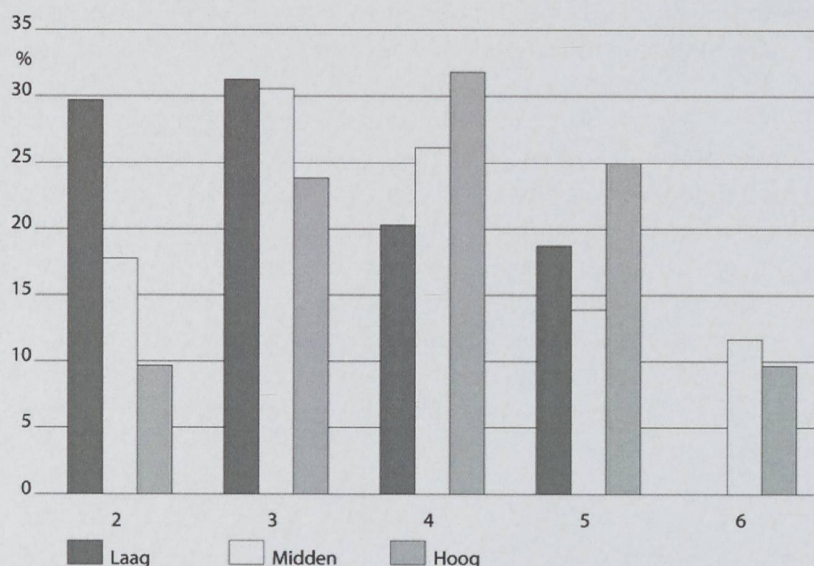

FIGUUR 5.3 VERBINDENDE SOCIALE VITALITEIT (TREKKER) IN DE GRENSDORPEN VAN DE WESTHOEK NAAR WOONGESCHIEDENIS EN WOONDUUR

Vernieuwende sociale vitaliteit

Voor de vernieuwende sociale vitaliteit is een schaal gemaakt die weergeeft in hoeverre een bewoner een open houding aanneemt, zowel naar inwijkelingen in het algemeen als naar Franse nieuwkomers in het bijzonder. Dit gebeurt eenvoudig door de score op de houding naar inwijkelingen, 1) relatief negatief, 2) relatief neutraal, 3) relatief positief op te tellen bij de score op de houding naar Franse nieuwkomers, 1) minst positief, 2) tussenpositie en 3) meest positief. Een bewoner krijgt hiermee minimaal een score van 2 punten en maximaal 6 punten.

De belangrijkste onafhankelijk variabele die samenhang vertoont met vernieuwende sociale vitaliteit is het opleidingsniveau. In figuur 5.3 zijn de verschillen tussen de drie opleidingsniveaus met elkaar vergeleken. De verschillen

FIGUUR 5.4 VERNIEUWENDE SOCIALE VITALITEIT IN DE GRENSDORPEN VAN DE WESTHOEK NAAR OPLEIDINGSNIVEAU

zijn significant. Tussen de vier typen woonmilieu bestaan geen significante verschillen.

De betekenis van de grens in samenhang met leefbaarheid en sociale vitaliteit

In hoofdstuk 2 en 3 is uitvoerig beschreven welke samenhangen zich voordoen tussen de ervaren leefbaarheid van de bewoners van grensdorpen en hun eigen bijdrage daaraan in de vorm van participatie die getuigt van sociale vitaliteit enerzijds en een groot aantal achtergrondkenmerken anderzijds. In deze paragraaf worden de samenhangen met de ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit zoals die in de vorige paragraaf zijn ontwikkeld beschreven in samenhang met de in hoofdstuk 4 ontwikkelde maten voor de betekenis van de grens.

In tabel 5.1 zijn alle samenhangen die significant zijn opgenomen. Daaruit blijkt dat vooral bewoners die de Westhoek zien als een plattelandsgebied met open grenzen een positieve leefbaarheid in hun deelgemeente ervaren, een relatief grote verbindende sociale vitaliteit als volger laten zien en vaker blijf geven van vernieuwende sociale vitaliteit. Daarnaast blijken de bewoners die de Westhoek als een perifeer gebied beschouwen minder vaak als trekker in hun deelgemeente op te treden. Bewoners die de Westhoek zien als een gebied met een eigen identiteit leveren een kleinere bijdrage aan de verbindende sociale vitaliteit als volger. Relatief hoog is de leefbaarheidservaring bij bewoners waarvan de meeste familie en/of vrienden in Wallonië of Frankrijk wonen. Hun deelname aan verbindende sociale vitaliteit is echter laag. Het hoogst op verbindende (als volger) en vernieuwende sociale vitaliteit is de groep bewoners die wel, doch niet de meeste, familie

TABEL 5.1 SIGNIFICANTE SAMENHANGEN VAN DE ERVAREN LEEFBAARHEID EN VORMEN VAN SOCIALE VITALITEIT MET KENMERKEN DIE DE BETEKENIS VAN DE GRENS INDICEREN (PEARSON CORRELATIE COËFFICIËNT; ETA (CURSIEF); (CRAMER'S V))

	Ervaren leefbaarheid	Verbindende sociale vitaliteit:		Vernieuwende sociale vitaliteit	
		volger	trekker		
Westhoek is:	• Plattelandsgebied met open grenzen	.25***	.20***	-	.14***
	• Grensgebied met poort naar Frankrijk	-	-	-	-
	• Perifeer gebied	-	-	-.10*	-
	• Gebied met een eigen identiteit	-	-.09*	-	-
• Grensoverschrijdende sociale netwerken	.13***	.17***	(-)	.16***	
• Grensoverschrijdende activiteiten	.13***	.24***	(-)	.18***	

- geen significante samenhang

en/of vrienden in Wallonië of Frankrijk heeft. Voor de frequentie van grensoverschrijdende activiteiten is sprake van drie gelijksoortige patronen van samenhangen: steeds scoren de bewoners die ten minste eenmaal per maand in Frankrijk of Wallonië komen het hoogst en degenen die er nooit of zelden komen het laagst op ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit.

Hoewel het voorgaande een aanwijzing is dat een open houding ten opzichte van de grens en grensoverschrijdende relaties een positieve bijdrage kunnen leveren aan leefbaarheid en sociale vitaliteit is dat hiermee nog onvoldoende aangetoond. Daarvoor is het nodig om het totale patroon van samenhangen te bestuderen.

De achtergronden van ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit in meervoudig perspectief

De voorgaande paragraaf maakt al duidelijk dat het niet mogelijk is om op basis van samenhangen tussen twee kenmerken - het kenmerk dat centraal staat en het kenmerk dat als mogelijke verklaring kan dienen - conclusies te trekken over de oorzakelijkheid van die relatie. Absolute uitspraken zijn daarover overigens nooit mogelijk. Toch kan door analyses waarbij meerdere variabelen, eventueel stapsgewijs, worden betrokken de veronderstelling dat sprake is van een oorzakelijke relatie worden ondersteund. Ook het feit dat in de sociale wetenschappen de volgorde van bepaalde kenmerken in de tijd gezien niet altijd eenduidig is maakt het trekken van conclusies over oorzaak en gevolg niet gemakkelijk. Daarbovenop komt dat steeds sprake is van een groot aantal kenmerken die mogelijk van invloed kan zijn voor de verschillen in een bepaald kenmerk onder een groep bewoners. Het zijn vooral deze argumenten die het nodig maken om aan de hand van een aantal veronderstellingen

over mogelijke samenhangen de verschillen in ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit vanuit een meervoudig perspectief te onderzoeken.

In deze paragraaf wordt voor elk van de vier samenvattende kenmerken van ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit, de afhankelijke variabelen, een meervoudige analyse uitgevoerd. Na de analyse van de samengestelde indicator van ervaren leefbaarheid besteden we nog apart aandacht aan de waardering van en het belang dat wordt gehecht aan lokale voorzieningen.

Bij alle analyses gaat het er steeds om inzicht te krijgen in drie zaken:

- Allereerst zijn we geïnteresseerd in de mate waarin drie groepen onafhankelijke variabelen een verklaring kunnen leveren voor verschillen in de afhankelijke variabelen. Het gaat daarbij om de demografische, economische en culturele kenmerken van bewoners, de kenmerken van hun dag- en leefpaden en om de ruimtelijke verschillen. Wij zijn er vooral in geïnteresseerd om vanuit een meervoudig perspectief te bekijken welke kenmerken de belangrijkste verklaringskracht hebben, ook als met de invloed van andere kenmerken wordt rekening gehouden. Ook is het zo mogelijk op te sporen of eventueel twee kenmerken in samenhang met elkaar aan een verklaring van de afhankelijke variabele bijdragen (Model 1);
- Omdat het idee bestaat dat naast de in model 1 genoemde kenmerken ook kenmerken van de lokale sociale binding een rol spelen voor de afhankelijke variabelen is daaraan apart aandacht besteed door deze kenmerken toe te voegen aan de reeds in model 1 opgenomen variabelen. Dat kan uitsluitsel geven op de vraag of de invloed van een of meer kenmerken uit model 1 zich via de kenmerken van binding voordoet of dat sprake is van een directe relatie tussen de variabelen in model 1 en de afhankelijke variabelen (Model 2);
- Tenslotte zijn we geïnteresseerd in de betekenis van de grens voor de afhankelijke variabelen. Daarbij worden aan de variabelen in model 1 variabelen toegevoegd die de betekenis van de grens indiceren. Dat biedt mogelijkheden meer gefundeerde en gedetailleerde uitspraken te doen over de betekenis van de grens voor de door bewoners ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit (Model 3).

Het is gegeven het (relatief kleine) aantal respondenten en het (relatief grote) aantal variabelen niet mogelijk om alle variabelen uit elk van de onderscheiden groepen in de analyses te betrekken. Daarom is op basis van de eerder geconstateerde tweedimensionale analyses en op basis van de correlaties tussen de onafhankelijke variabelen, gezocht naar de kenmerken met de meeste en meest significante verklaringskracht. In de hierna volgende vier paragrafen zijn de belangrijkste conclusies van de uitgevoerde meervoudige analyses samengevat. De bijbehorende tabellen zijn te vinden in bijlage A⁷.

De ervaren leefbaarheid

Bij de tweedimensionale analyses bleek al de betekenis van het type woonmilieu voor de ervaren leefbaarheid (zie figuur 5.1). In combinatie met de andere groepen onafhankelijke variabelen (model 1) speelt het type woonmilieu nog steeds een be-

⁷ Bijlage A is beschikbaar op www.thissen.net/rural/grensdorpen/

langrijke rol. Het oordeel blijkt vooral positief in het woonmilieu dynamisch door mogelijkheden. Bovendien blijken bepaalde groepen bewoners in bepaalde woonmilieus de leefbaarheid verschillend te beoordelen. Zo blijken in de stagnerende oude centra de bewoners met het laagste opleidingsniveau de leefbaarheid positief te beoordelen. Dorpsautochtone bewoners oordelen relatief positief in de wat grotere dorpen (de typen woonmilieus dynamisch door mogelijkheden en stagnerende oude centra hebben meer inwoners en vaak nog een aantal voorzieningen). Streekautochtone bewoners oordelen vaker negatief in stagnerende kleine kernen. Bewoners van buiten de streek blijken wat positiever te oordelen over stagnerende plattelandskernen. Het feit dat men hier goedkoper op de regionale woningmarkt terecht kan speelt daarbij mogelijk een rol. De andere kenmerken blijken geen significante relaties te hebben, alleen blijken twintigers nog significant wat positiever over de ervaren leefbaarheid te oordelen dan veertigers.

In model 2 is onderzocht welke verklaring lokale sociale binding aan het voorgaande toevoegt. Hoe sterker men emotioneel met het dorp verbonden is hoe positiever men oordeelt over de leefbaarheid. Maar ook als men in de deelgemeente veel betrokken medebewoners ervaart oordeelt men positiever over de leefbaarheid. Het is duidelijk dat dorpsbinding en een positief oordeel over de betrokkenheid van medebewoners enerzijds en een positief oordeel over de leefbaarheid anderzijds sterk in elkaars verlengde liggen. Jongeren oordelen positiever over de leefbaarheid dan wat oudere bewoners, maar het blijken vooral dertigers met een lage dorpsbinding die minder positief oordelen over de leefbaarheid. Nog duidelijker dan in model 1 blijken woonkernen met dynamiek door mogelijkheden het meest positief te worden beoordeeld. Overigens is het goed hier nog eens te benadrukken dat de onderzoeksgroep bestaat uit relatief jonge bewoners (18 - 45 jaar). Van deze groep ligt een oriëntatie op juist dit type woonmilieu het meest voor de hand.

Voor de samenstelling van model 3 is alleen de perceptie waarbij men de Westhoek ziet als plattlandsgebied met open grenzen aan model 1 toegevoegd. Ook deze toevoeging blijkt de verklaringskracht van het oorspronkelijke model 1 sterk te verbeteren. Ook van deze perceptie kan worden gezegd dat het oordeel over de leefbaarheid daar in de beleving van de bewoner 'dichtbij ligt'. Er blijkt echter ook sprake van een verbijzondering van de betekenis van deze perceptie naar type woonmilieu. In het algemene beeld wordt vooral benadrukt dat men minder positief oordeelt over de leefbaarheid in kleine stagnerende plattlandskernen. Maar in dit type woonmilieu is een groep bewoners te onderscheiden, namelijk de groep die de Westhoek ziet als een plattlandsgebied met open grenzen, die alsnog relatief positief oordeelt over de leefbaarheid van hun deelgemeente. Het is dan ook goed te benadrukken dat binnen deze dorpen zowel de mogelijkheden op de regionale woningmarkt (een woning voor een redelijke prijs) als de omgevingskwaliteiten van de plek, door bewoners op een ruimtelijk schaalniveau lager dan het dorp, positief kunnen worden beoordeeld. Ook binnen stagnerende kleine kernen blijft het dus mogelijk een woning en een plek te ontdekken die men als bijzonder leefbaar kan ervaren.

De waardering en het belang van voorzieningen

In deze paragraaf komen we terug op de onverwachte positie die de voorzieningen innemen in het beschrijvende hoofdstuk 2. Figuur 2.5 toonde aan dat de bewoners de

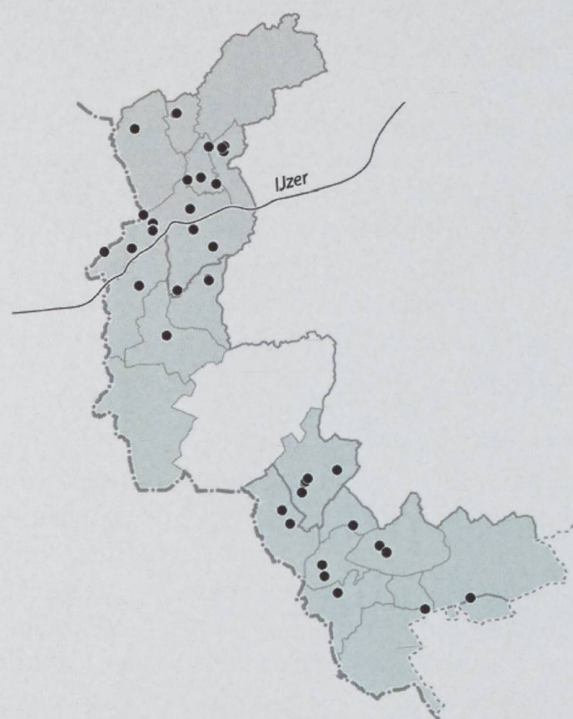
voorzieningen per saldo belangrijker vinden dan verwacht, terwijl de waardering per saldo onvoldoende is. De vraag is voor welke bewoners deze onbalans in ervaren leefbaarheid vooral geldt en waarom zij dit zo ervaren. In hoofdstuk 2 kwamen in ieder geval sterke samenhangen naar voren met de woongeschiedenis van de bewoner en het type woonmilieu waarin hij/zij woont. Door een meervoudige analyse uit te voeren en de betekenis van de grens erbij te betrekken trachten we meer zicht te krijgen op een verklaring voor de beschreven onbalans.

De verklaring voor verschillen tussen bewoners kan gezocht worden op twee fronten. Enerzijds kunnen er bewoners zijn die het verlies van de lokale voorzieningen niet kunnen opvangen, ook al zou men dat willen. Men kan verwachten dat dit bewoners zijn die vooral te maken hebben met mobiliteitsproblemen zoals ouderen, huishoudens zonder auto, bewoners met een slechte gezondheid, of een klein sociaal steun netwerk. Anderzijds kunnen het bewoners zijn die vooral mentaal niet met de veranderingen meegroeien en weerstand voelen om op dit punt hun dagpaden van een lokaal niveau op te rekken naar een regionaal niveau.

Door de selectie van zelfstandig wonende bewoners van 18 t/m 45 jaar ontbreken in dit onderzoek een paar traditioneel kwetsbare groepen, zoals ouderen en bewoners met fysieke beperkingen. Ook zijn de huishoudens zonder auto niet voldoende in het onderzoek vertegenwoordigd om als aparte groep te beschrijven. Daarbij hebben we gezien dat het beschikken over één of meer auto's in het huishouden geen samenhang vertoont met het oordeel over de voorzieningen. Hoewel mensen met dergelijke kwetsbare persoonlijke kenmerken weldegelijk problemen kunnen ervaren met het bereiken van voorzieningen, is dit dus niet de verklaring voor de gevonden verschillen in dit onderzoek.

In de uitgevoerde meervoudige analyses is allereerst de groep bewoners die de voorzieningen beoordelen als zwak én belangrijk vergeleken met alle overige bewoners (model a). In een tweede analyse zijn de bewoners die de voorzieningen als zwakste punt beoordelen geselecteerd. Binnen deze groep is nagegaan of men dit belangrijk vindt of niet (model b).

Ten eerste blijkt uit model a dat de uit hoofdstuk 2 reeds bekende kenmerken woongeschiedenis en type woonmilieu, maar ook de ervaren betrokkenheid in de deelgemeente onafhankelijk van elkaar een rol blijven spelen. Dat wil zeggen dat de streekautochtonen beduidend vaker de lokale voorzieningen als zwak en belangrijk beoordelen, ongeacht waar zij wonen, of welke betrokkenheid zij ervaren. Wat betreft het type woonmilieu valt op dat er geen significant verschil meer bestaat tussen de stagnerende kleine kernen en de dorpen met dynamiek door aantrekkelijkheid. Dat de stagnerende kleine kernen wel significant verschillen van de dorpen met dynamiek door aantrekkelijkheid komt met name doordat de streekautochtonen relatief vaker in de stagnerende kleine kernen wonen. In model a blijkt dat de onbalans in het oordeel over de voorzieningen significant minder vaak voorkomt in de twee andere typen dorpen, dynamisch door mogelijkheden en vooral de stagnerende oude centra. Dit geeft de indruk dat er met name een verschil bestaat tussen de meest kleine kernen, waar helemaal geen of nauwelijks voorzieningen zijn en de wat grotere kernen, die nog enige voorzieningen rijk zijn. Met andere woorden, het oordeel wordt dan voor een deel verklaard uit het feitelijk aan- of afwezig zijn van voorzieningen.

FIGUUR 5.5 RUIMTELIJK PATROON VAN BEWONERS DIE DE VOORZIENINGEN IN HUN DEELGEMEENTE ZOWEL BELANGRIJK ALS ZWAK BEOORDELEN

Voor de volledigheid is gecontroleerd of zich ruimtelijke concentraties voordoen door de individuele bewoners in kaart te brengen. Figuur 2.6 toont de spreiding van de bewoners die hebben aangegeven dat de voorzieningen zwak én belangrijk zijn. Er lijken zich twee lichte concentraties voor te doen langs de IJzer, met name aan de noordzijde van deze rivier, en in het noorden van het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied. Het is mogelijk dat bepaalde geografische factoren daar een rol spelen, zoals de IJzer die wellicht als extra obstakel wordt ervaren, omdat er slechts een beperkt aantal verbindingen zijn met de andere oever, zeker als sprake is van werkzaamheden aan een van de bruggen.

Als laatste laat model a zien dat de bewoners die een zwakke betrokkenheid ervaren in de gemeenschap vaker de voorzieningen als zwak én belangrijk beoordelen.

De uitkomst van model b verschilt op een aantal punten met model a. Opvallend is dat het type woonmilieu in model b nu geen significante verklaringskracht meer heeft. Dit versterkt het idee dat het type woonmilieu vooral bepalend is voor de vraag of bewoners de voorzieningen als voldoende of onvoldoende waarderen, waarbij de grootte van de kern een relevante factor is. De vraag of men een zwakke waardering belangrijk vindt is niet gebonden aan contextuele kenmerken, maar wordt verklaard uit persoonskenmerken. Zo blijkt er een effect te zijn met de locatie waar het huishouden arbeid verricht. De bewoners uit huishoudens die buiten de eigen deelgemeente werken, vinden het minder vaak belangrijk dat de voorzieningen in hun eigen deelgemeente zwak zijn ten opzichte van bewoners uit huishoudens die alleen lokaal werk hebben. Dit verschil is echter alleen significant met de groep die

hun arbeid alleen elders in de Westhoek verricht. Dit effect zou kunnen duiden op logistieke zaken die de regionaal actieve huishoudens nog het beste weten op te lossen.

Ook in deze analyse springen echter vooral de streekautochtonen in het oog, die de zwakke waardering voor voorzieningen beduidend vaker belangrijk vinden dan anderen. Het beeld blijft hierdoor bestaan dat een deel van de streekautochtonen het aspect van de voorzieningen vanuit een ander, meer autonoom, referentiekader benadert, waarbij het verdwijnen van voorzieningen als verlies wordt ervaren. Een dergelijk referentiekader lijkt ook eerder aanwezig bij de bewoners die de grens zien als poort naar Frankrijk. Vastgesteld is dat deze bewoners de grens echter niet vaker passeren voor activiteiten dan anderen.

Bijdrage aan verbindende sociale vitaliteit

In het voorgaande is een onderscheid gemaakt tussen twee vormen van verbindende sociale vitaliteit. Enerzijds kunnen bewoners een bijdrage aan de verbindende sociale vitaliteit leveren door te participeren aan activiteiten die in de deelgemeente worden aangeboden. Anderzijds kunnen bewoners een rol spelen bij het organiseren van die activiteiten. Het gaat om 'mee doen' (volgers, zie figuur 5.2) en om het mogelijk maken dat er een aanbod aan activiteiten bestaat (trekkers, zie figuur 5.3). Beiden zijn nodig voor een sociaal vitale dorpsgemeenschap en worden apart geanalyseerd.

Voor het 'mee doen', het volgen, blijkt allereerst het opleidingsniveau een sterke verklaringskracht te hebben, ook als met andere kenmerken rekening wordt gehouden (model 1). Hoe hoger opgeleid hoe meer divers bewoners participeren. Ook ligt de participatiegraad hoger bij bewoners uit huishoudens die alleen betaald werk in de eigen deelgemeente hebben, of deels binnen en deels buiten de Westhoek werken. Hoewel de woongeschiedenis veel invloed lijkt te hebben, valt op dat in model 1 een groot deel van de verklaringskracht wegvalt en het effect van de woongeschiedenis niet meer significant is. Toch blijkt bij nadere analyse dat de streekautochtonen met een lange woonduur significant meer participeren. Ook leeftijd speelt een rol. In het algemeen stijgt de deelname met de leeftijd, waarbij vooral de twintigers significant minder deelnemen ten opzichte van veertigers. Als echter ook rekening wordt gehouden met het type woonmilieu, dan verandert het effect van de leeftijdsgroepen. Veertigers blijven het meest actief, maar dit verschil is nu juist alleen significant met de dertigers. Wat betreft de twintigers hangt het af in welk type woonmilieu zij wonen. Het zijn vooral de twintigers in de dorpen met dynamiek door mogelijkheden die veruit het minst deelnemen aan activiteiten. Actieve dertigers zijn juist bovengemiddeld te vinden in de dorpen met dynamiek door aantrekkelijkheid en in de stagnerende oude centra. Rekening houdend met alle andere invloeden blijkt dat de participatiegraad in de stagnerende oude centra beduidend lager ligt dan elders.

Als twee kenmerken uit de lokale sociale binding worden toegevoegd (model 2), namelijk de betrokkenheid van de bewoner en de mate waarin de bewoner betrokkenheid in de gemeenschap ervaart, blijven de effecten beschreven in model 1 vrijwel gelijk. De mate van betrokkenheid heeft vooral een directe invloed op de mate waarin men participeert: hoe meer betrokken, hoe sterker men participeert.

Ook kan de groep kenmerken die opgenomen waren in model 1 worden gecombineerd met de kenmerken die de betekenis van de grens beschrijven (model 3). Dan blijkt dat streekautochtonen met een lange woonduur meer actief zijn en dat de betekenis van leeftijd zich alleen in combinatie met type woonmilieu voordoet. Bewoners die in hun activiteitenpatroon nooit de Franse/Waalse grens overschrijden participeren in het algemeen minder. Ook bewoners die de Westhoek overwegend zien als een streek met een eigen identiteit zijn iets beperkter in hun deelname aan activiteiten. Tegengesteld zijn bewoners met een open houding naar de grens juist iets actiever.

Voor de vraag welke bewoners met name de trekkersrol vervullen (figuur 5.3), beschikken wij alleen over informatie of iemand dorpsactiviteiten organiseert of niet. In combinatie met andere kenmerken blijkt het effect van het opleidingsniveau van betekenis. De kans dat een bewoner activiteiten organiseert neemt af naarmate zijn opleidingsniveau lager is. Verder hebben zowel de werklocatie van het huishouden als de woongeschiedenis verklarende kracht. Bewoners die sterker lokaal georiënteerd zijn, zijn vaker trekker. Dit zijn met name bewoners uit huishoudens die alleen op het eigen woonadres of in de deelgemeente werk hebben (ten opzichte van huishoudens die alleen buiten de Westhoek werken), en de streekautochtonen met een lange woonduur (ten opzichte van streekallochtonen met een korte woonduur). Ook blijkt dat er een gecombineerd effect bestaat tussen de leeftijdsgroepen en het wonen in het noordelijk of zuidelijk deelgebied van de Westhoek. In het algemeen zijn twintigers minder vaak trekker dan veertigers en zijn er in het noordelijk deel van de Westhoek wat minder trekkers dan in het zuiden (gecontroleerd voor de overige opgenomen kenmerken uit model 1). Bij nadere analyse blijkt dat het leeftijdseffect alleen significant is in het zuidelijk deel van de Westhoek. In dit deel organiseren de twintigers beduidend minder vaak dorpsactiviteiten dan oudere bewoners. Twintigers in het noorden blijken echter vaker de trekkersrol te vervullen dan in het zuiden. Dit verschil is zodanig, dat de twintigers hierin in het noorden ook niet meer significant verschillen van de andere leeftijdsgroepen.

In model 2 zijn dorpsbinding en de betrokkenheid van bewoners aan de kenmerken van model 1 toegevoegd. De bevinding dat bewoners met een zwakke dorpsbinding minder vaak trekker zijn, blijkt niet meer significant als gecontroleerd wordt voor de overige kenmerken. De betrokkenheid, daarentegen, blijkt wel een sterke verklarende kracht te hebben. Ten opzichte van de meest betrokken bewoners, organiseren de matig betrokken bewoners, en vooral de zwak betrokken bewoners beduidend minder vaak activiteiten voor het dorp. De overige effecten zijn vergelijkbaar met de uitkomsten van model 1, hoewel de effecten van opleidingsniveau nu niet meer het significantieniveau halen.

De betekenis die de grens heeft voor bewoners (model 3) levert geen betekenisvolle bijdrage aan de verklaring of zij dorpsactiviteiten organiseren of niet.

Bijdrage aan vernieuwende sociale vitaliteit

Voor de sociale vitaliteit van dorpen zijn naast mogelijkheden voor verbinding ook mogelijkheden voor vernieuwing van belang. Daarbij is in deze studie vooral gekeken naar een open houding ten aanzien van inwijkelingen (figuur 5.4).

De mate waarin bewoners een vernieuwende houding aannemen kan vooral worden verklaard uit het opleidingsniveau van de bewoner en de taalvaardigheid (model 1). Hoe hoger de bewoner is opgeleid hoe meer hij/zij open staat voor inwijkelingen en Franstalige bewoners. Het getoonde effect van de taalvaardigheid is onafhankelijk van het opleidingsniveau. De Nederlands/Vlaamstalige bewoners zonder goede kennis van het Frans nemen de minst vernieuwende houding aan. Dit verschilt significant van de Nederlands/Vlaamstalige bewoners die wel de Franse taal goed beheersen. De Franstalige bewoners zelf nemen een tussenpositie in (niet significant).

In model 2 is model 1 uitgebreid met de betrokkenheid van de bewoners als kenmerk van lokale sociale binding. De overige kenmerken van lokale sociale binding bieden geen aanknopingspunten. De uitkomst laat ten eerste zien dat een direct effect van zowel taalvaardigheid als opleidingsniveau blijft bestaan en dat dit effect dus niet via de mate van lokale betrokkenheid loopt. Er blijkt echter wel een interactie effect op te treden tussen opleidingsniveau en betrokkenheid. Het zijn de bewoners die laag opgeleid zijn én zwak betrokken die veruit het minst open staan voor inwijkelingen en Franstalige bewoners. Voor het overige geldt dat middelhoog opgeleide bewoners een minder open houding hebben ten opzichte van de hoogst opgeleiden en dat de matig betrokken bewoners een minder open houding hebben ten opzichte van de sterk betrokken bewoners.

In model 3 is onderzocht in hoeverre de verschillende percepties van de Westhoek als grensgebied verklarende kracht hebben. Van de vier onderscheiden percepties laat alleen de houding 'plattelandgebied met open grenzen' een significante samenhang zien. Men zou verwachten dat deze relatie positief is en in het algemeen is dit ook het geval. Als echter gecontroleerd wordt voor de kenmerken uit model 1, opleidingsniveau en taalvaardigheid in het Frans, dan blijkt de positieve relatie alleen duidelijk aanwezig voor de groep bewoners met een middelhoge opleiding. Hoe sterker bewoners met een dergelijke opleiding de Westhoek zien als een platteland met open grenzen, hoe groter de kans dat zij een vernieuwende houding aannemen. Dit effect is niet aanwijsbaar bij de andere opleidingsniveaus.

Al met al geven de modellen wel aan dat de gecontroleerde kenmerken van de bewoners slechts een klein percentage van de variantie in de vernieuwende vitaliteit verklaren, waarbij opleidingsniveau nog de meest prominente rol speelt.

Conclusie

Verschillen tussen bewoners in de door hen ervaren leefbaarheid en in hun bijdrage aan de sociale vitaliteit hebben meestal een combinatie van factoren als achtergrond. Opvallend is dat daarbij vaak vooral individuele kenmerken van de bewoners en in mindere mate de kenmerken van de omgeving waarin ze wonen van belang zijn. Zelfs als er duidelijke verschillen bestaan tussen de ervaren leefbaarheid of bijdrage aan de sociale vitaliteit tussen bepaalde dorpen moet de verklaring voor een deel gezocht worden in de verschillen in bevolkingssamenstelling van die dorpen. Ook de betekenis van verschillende vormen van binding, vooral emotionele bindingen, die bewoners hebben met de plek waar ze wonen maakt het moeilijk om uitspraken te doen wat nu de echte achtergronden zijn van verschillen in het oordeel over de leefbaarheid en de eigen inbreng van bewoners.

Om enig zicht te krijgen op deze kluwen van mogelijke verklaringen is in dit hoofdstuk een aantal samengestelde kenmerken vastgesteld die zo goed mogelijk samenvat wat het oordeel is over de leefbaarheid, wanneer voorzieningen in de deelgemeente zwak én belangrijk worden gevonden en wat de eigen inbreng is voor drie vormen van sociale vitaliteit. Onderscheiden zijn het meedoen aan allerlei activiteiten in het dorpen, het organisator zijn van dorpsactiviteiten, en de houding ten opzichte van (Franstalige) inwijkelingen. Met deze samengestelde kenmerken zijn een groot aantal meervoudige analyses uitgevoerd. We vatten de belangrijkste bevindingen hier samen per groep van verklarende variabelen.

Verschillen tussen dorpen spelen vooral een rol bij het beoordelen van de leefbaarheid: de ervaren leefbaarheid blijkt voor de relatief jonge groep bewoners die in het onderzoek betrokken zijn vooral positief in het woonmilieu dynamisch door mogelijkheden. Dat is ook het type woonmilieu dat het beste bij hun levensfase aansluit. In de stagnerende woonmilieus is men het meest kritisch, maar hier spelen bewonerskenmerken vaak een complicerende rol. Zo oordelen de bewoners in stagnerende oude centra met een lage opleiding vaak relatief positief en oordelen vooral streekautochtonen in stagnerende kleine kernen negatief. Het zijn ook vooral streekautochtonen, die in deze dorpen oververtegenwoordigd zijn, die niet alleen de lokale voorzieningen als een zwak punt beoordelen maar bovendien als een belangrijk aspect van de leefbaarheid beschouwen: een teken dat zij de lokale voorzieningssituatie vanuit het traditionele referentiekader van het autonome dorp als een aantasting van de leefbaarheid beoordelen. Voor de drie onderscheiden vormen van sociale vitaliteit blijken vooral individuele kenmerken zoals opleidingsniveau, woongeschiedenis en leeftijd van belang. Toch hebben ook hier geografische verschillen enige betekenis. Zo blijkt de deelname aan allerlei activiteiten in de stagnerende oude centra relatief laag en doen twintigers in het woonmilieu dynamisch door mogelijkheden weinig mee aan activiteiten. Het zijn vooral streekautochtonen met een lange woonduur en veertigers die een hoge participatiegraad laten zien. Een hoog opleidingsniveau blijkt een belangrijk kenmerk van trekkers, maar ook een lokale oriëntatie (in werk en woongeschiedenis) is kenmerkend voor de trekkers in de Westhoekdorpen. Ook blijkt er een duidelijk verschil te bestaan tussen het noordelijk en het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied. In het zuidelijk deel ontbreken veel twintigers onder de trekkers waardoor het vooral veertigers zijn die 'de kar trekken'. In het noordelijk deel zijn minder trekkers voorhanden maar zijn de verschillen tussen de leeftijdsgroepen wat dat betreft niet zo groot als in het zuiden. Het opleidingsniveau is ook van belang voor een open houding ten aanzien van (Franstalige) inwijkelingen, evenals een beheersing van de Franse taal.

Voor het oordeel over de deelgemeente en de eigen inbreng van bewoners blijken vormen van lokale sociale binding steeds van groot belang. In het algemeen zijn bewoners die een sterkere emotionele binding met het dorp hebben positiever en vertonen ook meer inzet. Alles wijst erop dat dat voor een groot deel los staat van de hiervoor genoemde kenmerken. Waarschijnlijk is hier sprake van een tweezijdige samenhang: als men tevreden is over de deelgemeente en zelf daarin een inbreng heeft zal men een sterkere emotionele binding hebben. Toch is het goed om lokale sociale binding hier als verklarende factor te beschouwen. Via het stimuleren van betrokkenheid - los van de andere verklarende kenmerken - kan een positief oordeel

over de deelgemeente en de eigen inbreng van bewoners worden bevorderd. De uitgevoerde analyses dragen bij aan de opvatting dat de ervaren leefbaarheid vooral wordt bevorderd door (traditionele) dorpsbinding en dat de eigen inbreng van bewoners vooral wordt bevorderd door de meer moderne vorm van emotionele binding, lokaal bewustzijn. Er bestaan meer mogelijkheden om lokaal bewustzijn te bevorderen dan dorpsbinding. Bovendien biedt het meer perspectief omdat het appelleert aan actief burgerschap.

Ook de perceptie van de Westhoek als plattelandsgebied met open grenzen hangt duidelijk positief samen met de ervaren leefbaarheid en enkele vormen van sociale vitaliteit onder bewoners. Ook hier kan sprake zijn van een tweezijdige samenhang: een positief oordeel over leefbaarheid en een eigen inbreng draagt waarschijnlijk bij aan een bepaalde perceptie van de streek als grensgebied. Maar ook hier geldt dat de geconstateerde samenhangen ons inzicht in de achtergronden van de ervaren leefbaarheid en de eigen inbreng van bewoners kan verbeteren en zo aanknopingspunten kan opleveren voor beleidsaanbevelingen.

Dorpen in de grensstreek van de Westhoek

Mesen

Hans was an optimist, though, and believed it was possible to turn a village's life around. To him, tourism was the answer. 'The local people', he told me, 'they are a mountain people; pessimism is part of their nature. Regarding depopulation they are resigned to it. Unable to see that anything will come after them, they accept the fate of the village'.

Tom Pow⁸

Conclusies en aanbevelingen

Inleiding

In dit afsluitende hoofdstuk worden de meest betekenisvolle bevindingen uit het onderzoek samengevat en verbonden met aanbevelingen voor beleid. De kernvragen van het onderzoek waren hoe de bewoners de leefbaarheid van de dorpen in de grensstreek van de Westhoek ervaren en welke bijdrage zij zelf leveren aan de sociale vitaliteit van de dorpsgemeenschap in verbindende en vernieuwende zin. Bij de zoektocht naar de rol van individuele kenmerken, kenmerken van het huishouden en kenmerken van de omgeving is de betekenis van grenzen in dit onderzoek als bijzonder thema gekozen. De ligging van de Westhoek tegen de staatsgrens met Frankrijk en de taalgrens met Wallonië geeft een extra dimensie aan het wonen, vooral in de dorpen aan of nabij de grens. Onderzocht is hoe de bewoners met deze grenzen omgaan en in hoeverre dit een rol speelt bij hun oordeel over de leefbaarheid en hun bijdrage aan de sociale vitaliteit.

In dit onderzoek is het perspectief gekozen van de jong volwassen bewoners, bewoners van 18 tot 45 jaar die zelfstandig wonen. De groep heeft als belangrijk kenmerk dat zij vaak betrekkelijk recent tot vestiging in de huidige woonplaats hebben besloten. Daarmee bepalen zij een belangrijk deel van de dynamiek op de regionale woningmarkt. De gekozen selectie van bewoners betekent dat specifieke aandachtspunten en vraagstukken wat betreft nog thuis wonende jongeren en ouderen hier niet aan de orde komen. Ook zijn er binnen dit onderzoek geen gegevens beschikbaar over kwetsbare bewoners, bewoners die om bepaalde redenen meer dan gemiddeld beperkt zijn in hun mobiliteit of bijvoorbeeld afhankelijk zijn van speciale zorg.

De keuze voor grensdorpen is ingegeven door de constatering in zowel 1997 als 2005 dat de dorpen langs de staatsgrens en de taalgrens vaker met stagnatie van de woonfunctie te maken hebben. Ook de afgelopen 10 jaar bleef stagnatie een belangrijk kenmerk van de dorpen in het grensgebied. De periode 2009-2013 wordt bovendien gekenmerkt door een meer algemene neergang van de woonfunctie in de

⁸ Tom Pow, *In Another World; among Europe's dying villages*, 2012, p. 37

Westhoek (met uitzondering van de kust). Maar ook nu zijn het vooral de stagnerende plattelandskernen en de dorpen nabij de grens waar de woonfunctie krimpt.

Voordat de aandacht wordt gevestigd op afzonderlijke bevindingen en bijbehorende beleidsaanbevelingen is het goed om voor ogen te houden dat het algemene beeld over de Westhoek wat betreft de door bewoners ervaren leefbaarheid en hun bijdrage aan de sociale vitaliteit positief is. Een grote meerderheid, tot bijna negentig procent van de bewoners, is tevreden tot zeer tevreden over de woning en over de deelgemeente waarin men woont. Daarnaast draagt een ruime meerderheid bij aan de sociale verbanden binnen de gemeenschap door in ieder geval met enige regelmaat dorpsactiviteiten te bezoeken en te participeren in één of meer verenigingen. Zowel op streek als lokaal niveau waarderen bewoners in sterke mate de rust, het landschap, de natuur en de sociale kenmerken van een kleine gemeenschap. Dit past bij een trend waarin dorpsgemeenschappen zich ontwikkelen van autonoom dorp naar woondorp. De nadruk komt steeds meer te liggen op de kwaliteit van het wonen, terwijl men zaken als opleiding, werk en voorzieningen op een regionale schaal weet te bereiken. Ook de deelname aan activiteiten en verenigingen vindt voor een belangrijk deel op een ruimere schaal plaats dan alleen binnen het eigen dorp. Vanuit dit 'woondorp perspectief' heeft de Westhoek als geheel een groot aantal dorpen binnen de streek sterke troeven voor de toekomst.

Het grote belang van de woning

De meeste bewoners van de grensdorpen in de Westhoek prefereren het landelijke wonen boven het stedelijke. Daarbij speelt de woning bij velen een doorslaggevende factor bij de keuze waar men dan precies terecht komt. Uitspraken als 'het dorp kwam erbij', 'we waren niet specifiek op zoek in dit dorp', en 'het huis zelf gaf de doorslag' typeren de volgorde waarin men bepaalt waar men in de Westhoek gaat wonen. De grote tevredenheid begint dan ook bij het eigen domein, de woning zelf. Het meest tevreden zijn bewoners van een vrijstaande nieuwbouwwoning. Dit ideaal is echter lang niet voor iedereen haalbaar. Het geschetste beeld bevestigt dat voor veel bewoners sprake is van een regionale woningmarktorientatie: men heeft de huidige woning gevonden binnen een gebied ruimer dan het dorp waar men nu woont en de keuzemogelijkheden hangen direct samen met de middelen waarover men beschikt.

Opvallend is dat er vrij veel geïnvesteerd wordt in de bestaande oude woningvoorraad, waarbij bewoners binnen hun mogelijkheden de woning naar de zin maken. Dit vindt plaats in zowel dynamische als in stagnerende woonmilieus. De tevredenheid over de woning ligt in alle typen woonmilieus dan ook ongeveer even hoog. Deze tevredenheid over het eigen domein kan op een positieve manier uitstralen naar de wijdere woonomgeving.

Succesvolle woondorpen zijn vooral die dorpen die een sterke positie hebben op de regionale woningmarkt. Het feit dat de grootste tevredenheid onder jonge bewoners wordt gevonden wanneer zij een recent gebouwde woning bewonen en dat grote delen van de Westhoek een duidelijk ouder woningbestand hebben dan de rest van

Vlaanderen, roept de vraag op in hoeverre hier mogelijkheden liggen om de positie van de dorpen in de Westhoek op de Vlaamse woningmarkt te versterken.

Indien ruimte wordt gegeven aan nieuwbouw valt een onderscheid te maken tussen het bebouwen van nieuw uit te geven kavels en vervanging van bestaande gebouwen. Het gevaar van uitbreiding door nieuwbouw bij een krimpende woonfunctie is dat hierdoor leegstand in de onaan trekkelijke delen van de woningmarkt kan ontstaan. Bovendien bestaat het gevaar dat de sterke troeven van de wijdere omgeving, namelijk rust, landschap en natuur, in het geding komen. Een weloverwogen beleid op het gebied van de ruimtelijke ordening moet daarom de diverse belangen tegen elkaar afwegen en het landelijke karakter van de streek bewaken. Ook bij vervanging moet er voor gewaakt worden dat niet onbedoeld afbreuk wordt gedaan aan de cultuurhistorische kwaliteiten van een dorp.

Naast de afweging in hoeverre en waar nieuwbouw wenselijk is, verdient de bestaande woningvoorraad nog steeds aandacht. Hierin blijft nog steeds ruimte voor een kwaliteitsslag. Belangrijk is dat het beleid erop gericht is een gunstig klimaat voor ook jonge bewoners te scheppen waarin zij worden gestimuleerd om zelf in de eigen woning te investeren.

Het oordeel van bewoners over de woonomgeving

In het algemeen zijn het vaak demografische, economische en sociaal-culturele kenmerken van de bewoners die de belangrijkste achtergrond vormen voor verschillen in het oordeel van bewoners over hun woonomgeving. Minder vaak worden er verschillen gevonden tussen ruimtelijke eenheden. Ook als er wel ruimtelijke verschillen bestaan moet er rekening worden gehouden met het feit dat het vaak gaat om de gevolgen van verschillen in bevolkingssamenstelling van de ruimtelijke eenheden (het *compositional* effect) en dat het verschil slechts voor een deel het directe resultaat is van de ruimtelijke context zelf (het *contextuele* effect).

Ook in het grensgebied van de Westhoek moeten we ermee rekening houden dat verschillen in het oordeel tussen de vier typen woonmilieu, tussen het noordelijk en zuidelijk deel van het onderzoeksgebied en op verschillende afstand tot de grens, voor een deel voortkomen uit verschillen in bevolkingssamenstelling. De typering naar dynamisch aantrekkelijke dorpen, dorpen met dynamiek door mogelijkheden, stagnerende oude centra en stagnerende kleine kernen is in het bewonersoordeel over de deelgemeente over specifieke omgevingskenmerken terug te vinden. Dynamisch aantrekkelijke dorpen worden in hoge mate gewaardeerd op de kwaliteiten landschap en recreatie. Dorpen met dynamiek door mogelijkheden worden naar verhouding meer gewaardeerd op de punten werk, opleiding, woonmogelijkheden, bouwgrond, familie en vrienden. In vergelijking met de andere typen heeft men in de stagnerende oude centra nog een redelijk positief oordeel over de voorzieningen. Als rekening wordt gehouden met verschillen in bevolkingssamenstelling blijkt ook sprake van een contextueel effect voor de door bewoners ervaren leefbaarheid. Zo is men over dorpen met dynamiek door mogelijkheden per saldo het meest positief. Ook als andere kenmerken worden meegewogen zijn het vooral bewoners met een lage opleiding die positief oordelen over de leefbaarheid in stagnerende oude centra. Daarnaast blijken autochtone bewoners wat positiever over de grotere dorpen. Het

zijn vooral streekautochtonen die vaker negatief oordelen over stagnerende kleine kernen. De conclusie dringt zich op dat de combinatie van lokaal functieverlies met een beperkte woonkwaliteit de achtergrond vormt voor lokale stagnatie in het grensgebied.

Hoewel bewoners dus duidelijk de kwaliteiten en beperkingen zien van hun eigen woonomgeving, heeft dit geen grote weerslag op de algehele tevredenheid over de deelgemeente. Dat komt vooral omdat bewoners een oordeel over zwakke punten in hun woonomgeving weten te relativiseren door aan dat punt een minder groot belang te hechten.

Onverwacht kwam echter in dit onderzoek naar voren dat de bewoners de kwaliteit en aanwezigheid van voorzieningen gemiddeld niet alleen negatief beoordelen, maar dat zij dit kenmerk van hun deelgemeente per saldo ook relatief belangrijk vinden. Een deel van de bewoners beschouwt de lokale aanwezigheid en kwaliteit van voorzieningen - en in mindere mate de lokale werkgelegenheidssituatie - als een aantasting van de leefbaarheid. Bij nader onderzoek blijkt dat het feit of men positief of negatief oordeelt vooral een kwestie is van de traditionele indeling naar kleine en grotere dorpen, c.q. de feitelijke aanwezigheid van voorzieningen. Gecontroleerd voor persoonskenmerken blijft men in de stagnerende oude centra nog het meest positief over de voorzieningen, gevolgd door de dorpen met dynamiek door mogelijkheden. Verreweg het meest negatief is men in de stagnerende kleine kernen, met een zekere concentratie in kernen waarvoor de IJzer een lokale verkeersbarrière lijkt te vormen. Het feit of men de lokale voorzieningssituatie als een aantasting ervaart hangt echter vooral af van persoonskenmerken. Zo blijken het vooral streekautochtonen te zijn die de lokale voorzieningssituatie als een aantasting van de leefbaarheid ervaren.

De in 1996 ontwikkelde en in 2005 herijkte indeling van deelgemeenten in de Westhoek naar type woonmilieu blijkt in dit onderzoek nog steeds van betekenis voor het oordeel dat bewoners hebben over hun woonomgeving. Het zijn vooral de bewoners van plattelandskernen met dynamiek door mogelijkheden die hun woonomgeving als passend ervaren. In de stagnerende kleine kernen ervaren relatief veel bewoners deze als minder passend. Gevreesd moet worden dat bij voortgaand functieverlies in de stagnerende oude centra daar een vergelijkbare situatie kan optreden. Voor deze relatief wat grotere kernen kan ingezet worden op een algemene versterking van de woonkwaliteit enerzijds en een concentratie van functies in een beperkt aantal, kwaliteitsvolle en goed bereikbare centra anderzijds. Hierbij kan worden aangesloten bij het beleid ten aanzien van 'charmante dorpen'.

De bevindingen geven aan dat bepaalde groepen bewoners - die met name voorkomen onder bewoners geboren en getogen in de streek - het verdwijnen van voorzieningen en werkgelegenheid in hun directe omgeving als een aantasting van de leefbaarheid ervaren. Aangezien in dit onderzoek geen specifiek kwetsbare groepen vertegenwoordigd zijn, lijkt het hier vooral te gaan om bewoners die op dit punt de mentale slag naar regionalisering in hun eigen dagelijkse leven nog niet hebben gemaakt. Het is echter niet realistisch om een beleid te voeren dat sterk gericht is op het behouden, laat staan het terughalen van autonomie op lokaal niveau.

Lokale bestuurders dienen zich bewust te zijn van het onderscheid tussen bewoners voor wie het verlies van lokale voorzieningen en werkgelegenheid een zaak van 'omgaan met verandering' is en voor hen die te maken hebben met feitelijke bereikbaarheidsproblemen op dit vlak.

Naast een gebiedsgericht beleid gericht op het bevorderen van een andere vorm van lokale binding, een voorzieningenaanbod in een beperkt aantal kwaliteitsvolle lokale centra en een goede wegeninfrastructuur, is voor de groep met feitelijke bereikbaarheidsproblemen een doelgroepenbenadering de beste aanpak. Daarbij kan men zich allereerst richten op de mobiliteitsbehoefte van kwetsbare groepen.

Passend bij het toenemende belang van de woonfunctie van de dorpen is de bevinding dat bewoners gevoelig zijn voor veranderingen op met name het punt van de kwaliteit van de directe woonomgeving en de veiligheid. Hoewel de bewoners per saldo positief zijn over deze aspecten (waarbij veiligheid minder hoog scoort dan de kwaliteit van de woonomgeving), zullen bewoners hier steeds kritisch over veranderingen blijven oordelen, omdat velen van hen deze aspecten per saldo ook het meest belangrijk vinden in het dagelijks leven. Negatieve ontwikkelingen kunnen daarom vrij direct leiden tot een verslechtering in de ervaren leefbaarheid.

Het is belangrijk dat het beleid erop gericht blijft de kwaliteit van de lokale woonomgeving (netheid, onderhoud en bruikbaarheid) zoveel mogelijk te waarborgen, net als de aantrekkelijkheid op het vlak van natuur, landschap, recreatie en cultuurhistorie. Door mogelijke lokale overlast en veranderingen hierin goed in kaart te brengen kan het beleid zich richten op het voorkomen en indien nodig het oplossen van knelpunten. Lokale besturen kunnen daarnaast in het publieke domein een voorbeeldfunctie op zich blijven nemen door waardevolle gebouwen te beschermen en openbare plekken te behoeden voor verval, waarbij het behouden en versterken van de eigenheid van een dorps woonmilieu van belang is.

Veel bewoners hebben het gevoel dat het dorpse leven veiliger is dan het stadse. Over het algemeen is de ervaren leefbaarheid op dit punt dus positief. Preventiebeleid kan hier op inspelen. Voorkomen moet worden dat gevoerd beleid juist gevoelens van onveiligheid creëert, of de kwaliteit van de woonomgeving aantast. Zo blijven bijvoorbeeld weginrichting en verkeersveiligheid altijd belangrijke aandachtspunten, waarbij het vooral gaat om vrachtverkeer door dorpen, hardrijders en veiligheid voor met name fietsers.

Een specifiek thema bij grensdorpen is de grenscriminaliteit. Dit is voor de bewoners hoofdzakelijk voelbaar in de vorm van inbraken en diefstal. Het idee dat bij veel bewoners leeft dat de daders eenvoudig over de grens kunnen ontsnappen zorgt bij sommige bewoners voor frustratie en een gevoel dat criminaliteit 'van over grens komt'. Volgens recente gegevens daalt de grenscriminaliteit. Ook bestaat over grenscriminaliteit overleg tussen verschillende politiezones en Frankrijk. Voor een lange termijn effect blijft een verdergaande grensoverschrijdende bestuurlijke samenwerking nodig. Daarnaast kunnen buurtinformatienetwerken en betrokken wijkagenten bijdragen aan de lokale veiligheid.

De bijdrage van bewoners aan de kwaliteit van de woonomgeving

In het uitgevoerde onderzoek is niet alleen aandacht besteed aan het oordeel dat de bewoners van de grensdorpen in de Westhoek hebben over hun woonomgeving. Er is ook een poging gedaan een beeld te krijgen van de eigen bijdrage van bewoners aan de kwaliteit van hun leefomgeving. Bewoners zijn immers niet alleen consumenten of slachtoffer van hun omgeving, maar geven hun omgeving doorlopend meer of minder actief vorm. In navolging van Vermeij & Mollenhorst (2008) spreken we hier over sociale vitaliteit. In het onderzoek is tevens een onderscheid gemaakt naar het 'meedoen' aan activiteiten, het 'trekker' zijn van activiteiten en het open staan voor verandering. Bovendien is aandacht besteed aan betrokkenheid bij de lokale politiek.

Het grootste deel van de bewoners participeert op een of andere manier in het gemeenschapsleven door deel te nemen aan dorpsactiviteiten of betrokken te zijn bij een of meer verenigingen. Opvallend is dat aan verenigingen per saldo een relatief beperkt belang wordt gehecht door de bewoners. Of dit betekenis heeft voor de toekomstige levensvatbaarheid van het lokale verenigingsleven is niet duidelijk. De levendigheid van het verenigingsleven kan overigens sterk verschillen per dorp, wat vooral afhangt of er bewoners zijn die de kar op een creatieve manier weten te trekken.

Hoewel dat door bewoners soms anders wordt ervaren, is niet aangetoond dat nieuwkomers minder participeren dan autochtonen. De verklaring kan voor een deel worden gevonden in het feit dat bewoners van buiten de streek en bewoners met een korte woonduur relatief vaker op streekniveau actief zijn en minder binnen het eigen dorp. De streekautochtonen met een lange woonduur en bewoners die in de deelgemeente geboren en getogen zijn, zijn dus vaker lokaal actief en vervullen daarbij ook vaker een trekkersrol. Zij die in de deelgemeente zelf werken blijken ook vaker een trekkersrol te vervullen.

Voor alle vormen van sociale vitaliteit blijkt het opleidingsniveau het belangrijkste achtergrondkenmerk. Bewoners met een hogere opleiding doen vaker mee, zijn vaker trekker en zijn positiever over inwijkelingen, ook als andere kenmerken worden meegewogen. Ook de leeftijdsgroep waartoe de bewoner behoort is van belang voor het meedoen en trekker zijn, maar de betekenis daarvan blijkt voor een deel afhankelijk van de ruimtelijke context. In het algemeen zijn veertigers de meest actieve deelnemers en vervullen twintigers minder vaak een trekkersrol. Het zijn echter vooral de twintigers in dynamische dorpen door mogelijkheden die weinig actief zijn, terwijl dertigers in dynamische dorpen door aantrekkelijkheid en stagnerende oude centra relatief juist actiever zijn. Rekening houdend met andere invloeden nemen de bewoners van stagnerende oude centra minder vaak deel aan activiteiten. In het noorden van het onderzoeksgebied vindt men in het algemeen wat minder trekkers. In het zuiden vervullen twintigers minder vaak een trekkersrol. Voor een positieve houding ten aanzien van (Franstalige) inwijkelingen is naast het opleidingsniveau de beheersing van de Franse taal een belangrijke factor.

De vestiging van hoger opgeleide jonge bewoners in de Westhoek is niet alleen van belang voor de regionaal-economische ontwikkeling van de streek, maar ook voor de sociale vitaliteit van dorpen.

Een van de troeven van de dorpen in de grensstreek is dat er in de streek veel voor de bewoners te doen is in de vorm van verenigings- en dorpsactiviteiten. In elk geval wordt door veel bewoners aan dergelijke activiteiten deelgenomen. Een deel van deze activiteiten heeft wat de aard van het aanbod betreft weliswaar een lokale kleur maar daaraan wordt - waarschijnlijk in toenemende mate - meer regionaal deelgenomen. Wat dat betreft lijken bepaalde dorpen - dorpen met trekkers, 'dorpen met een verhaal' en dorpen in het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied - meer geschikt als plaats waar het aanbod zich concentreert. Hier lijkt een aanknopingspunt te bestaan met de categorie 'charmante dorpen'. In het beleid ten aanzien van verenigings- en dorpsactiviteiten kan het hebben van een bovenlokale functie als voorwaarde worden genomen. Op die manier kan ook de aantrekkingskracht van de dorpen voor bezoekers van buiten de streek worden versterkt.

Hoewel een lagere deelname van bepaalde groepen bewoners aan verenigings- en dorpsactiviteiten gezien kan worden als een uitvloeisel van de levensfase waarin men verkeert, zijn er ook aanwijzingen voor een lagere participatie die samenhangt met de plek waar men woont. Vooral de lagere deelname van bewoners van stagnerende oude centra lijkt een minder goed uitgangspunt voor het ontstaan van burgerinitiatieven. Bij een terugtrekkende overheid en afname van beschikbare middelen kan in dit type woonmilieu waarschijnlijk minder van de bewoners worden verwacht.

Een vorm van betrokkenheid die slechts zwak aanwezig is onder de bewoners is de politieke betrokkenheid. Men gaat vrijwel niet naar politieke bijeenkomsten en driekwart van de ondervraagde bewoners geeft aan zich helemaal niet betrokken te voelen bij de lokale politiek. Ook vertegenwoordigers van bewonersplatforms geven in open interviews aan dat veel bewoners wel op afstand nieuwsgierig zijn maar niet zelf op de voorgrond treden of deelnemen aan discussies.

De afstand tussen bewoner en bestuurder wordt al snel als groot ervaren. Zo zijn er bewoners die zich achtergesteld voelen omdat de burgemeester in een ander dorp woont. Anderzijds is gebleken dat een sterke lokale betrokkenheid van de burgemeester bewoners juist het gevoel kan geven dat ze gekend en gehoord worden.

In de huidige tijd legt de overheid meer verantwoordelijkheid bij de burgers. Onderzoek leert dat een beleid gericht op de eigen verantwoordelijkheid positief wordt ervaren, zowel in de ogen van bestuurders als van bewoners. Hierbij moet de overheid zich echter niet te fors terugtrekken en moeten de verwachtingen van burgerparticipatie niet te hoog gespannen zijn (zie ook Vermeij, 2013). Men mag niet verwachten dat de kleine groep bewoners die zich nu politiek bestuurlijk betrokken voelt, zich eenvoudig laat uitbreiden.

Eenzijds verdient het de aanbeveling de lijnen tussen dorpen (bewoners, deelgemeenten) en hogere bestuurslagen (gemeente, provincie) zo kort mogelijk (laagdrempelig) te houden. In zekere zin wordt hier ervaring mee opgedaan door het instellen van bewonersplatforms. Maar zowel aan de bestuurderskant als aan de

zijde van de bewoners kunnen ook enkele individuen in een dorp het verschil maken. Een effectieve bestuursmethode, vooral op het gebied van leefbaarheid, is het regelmatig organiseren van een 'dorpsschouw'. Bewoners en bestuurders lopen letterlijk door het dorp om alles door te nemen wat de bewoners bezig houdt. Juist ook om relatief kleine zaken in de woonomgeving op te merken die eenvoudig opgelost kunnen worden, waardoor direct en in korte tijd resultaten voor burgers zichtbaar zijn. Dit kan er vervolgens voor zorgen dat bewoners zich in het algemeen meer betrokken voelen. Ook door gebruik te maken van internet kunnen afstanden tussen bewoners enerzijds en bestuurders en ambtenaren worden bekort.

Anderzijds moet er voor gewaakt worden dat de stem die wordt gehoord niet te eenzijdig is. Zo kunnen vernieuwende initiatieven vooral afkomstig zijn van hoog opgeleide bewoners met het woondorp als referentiekader. Ook kan er juist sprake zijn van bewonersraden die nog sterk denken vanuit het autonome referentiekader en veel veranderingen verwoorden in termen van verlies. Beide voorbeelden kunnen tot gevolg hebben dat een selecte groep het voor het zeggen krijgt en dat de stem van andere bewoners te weinig wordt gehoord.

De betekenis van lokale sociale binding

In de loop van de uitgevoerde analyses hebben de onderzoekers zich de vraag gesteld of de ervaren leefbaarheid en de onderscheiden vormen van sociale vitaliteit voor een kleiner of groter deel als een uitvloeisel van de lokale sociale binding van de bewoners kunnen worden gezien. Indien deze vraag bevestigend wordt beantwoord is bovendien de vraag hoe de betekenis van lokale sociale binding zich verhoudt ten opzichte van de hiervoor beschreven samenhangen met individuele en ruimtelijke kenmerken.

De mate waarin een bewoner een sociale binding met de woonplaats heeft blijkt inderdaad een sterke samenhang te vertonen met ervaren leefbaarheid, verbindende sociale vitaliteit en vernieuwende sociale vitaliteit. Voor verschillen in ervaren leefbaarheid blijkt vooral de relatief traditionele dorpsbinding en het ervaren van betrokkenheid bij medebewoners een rol te spelen. Voor de drie vormen van sociale vitaliteit blijkt dat vooral de eigen lokale betrokkenheid (gebaseerd op interesse in de lokale geschiedenis, het lokale nieuws en de lokale politiek) invloed heeft. Deze vorm van lokale sociale binding sluit aan bij het concept lokaal bewustzijn dat past bij een relatief eigentijdse binding met de woonplaats. In het algemeen geldt dat hoe sterker de lokale sociale binding is, hoe positiever de ervaren leefbaarheid en hoe actiever men is voor de drie vormen van sociale vitaliteit. Wel moet men zich realiseren dat lokale sociale binding en het oordeel over de leefbaarheid en de vormen van sociale vitaliteit conceptueel dicht bij elkaar liggen. Bovendien kan de causaliteit tussen lokale sociale binding enerzijds en leefbaarheidservaring en sociale vitaliteit anderzijds ook in een andere richting worden gedacht. In de vraagstelling van dit onderzoek staan de ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit echter centraal en wordt voor het beleid juist gezocht naar hefboomen om de ervaren leefbaarheid en sociale vitaliteit te verbeteren.

Voor de ervaren leefbaarheid blijkt de lokale sociale binding, waaronder dorpsbinding, vooral een extra toegevoegde verklaring op te leveren. Traditionele

dorpsbinding is echter betrekkelijk moeilijk te beïnvloeden omdat het sterk verbonden is met de woongeschiedenis. Dat ligt anders voor het lokaal bewustzijn dat van belang is voor de vormen van sociale vitaliteit. Hier blijkt het opleidingsniveau echter een belangrijke achterliggende factor. Hoger opgeleide bewoners vertonen in het algemeen een sterker lokaal bewustzijn. Er zijn slechts zwakke aanwijzingen dat het effect van lokaal bewustzijn op vormen van sociale vitaliteit voor een deel zijn oorsprong vindt in het opleidingsniveau. Het opleidingsniveau heeft vooral een eigen betekenis voor sociale vitaliteit. Lokale betrokkenheid voegt nog iets aan de verklaring van sociale vitaliteit toe. Bewoners met een open houding ten aanzien van inwijkelingen hebben een hogere opleiding én zijn meer lokaal bewust. De combinatie opleidingsniveau en lokale betrokkenheid voegt zelfs nog een extra verklaring toe. Het blijkt dat het vooral de laagst opgeleide bewoners met een zwak lokaal bewustzijn zijn die een weinig open houding ten aanzien van inwijkelingen laten zien.

Nog steeds levert een relatief vanzelfsprekende emotionele binding met het 'eigen dorp' een belangrijke bijdrage aan de als positief ervaren leefbaarheid in de grensdorpen. Hoe betekenisvol die bijdrage op dit moment ook moge zijn, bij verdere regionalisering van het leven zal men minder op deze vanzelfsprekende binding van bewoners kunnen rekenen. Een passende woonplaats binnen een regionaal verband zal naar verwachting steeds belangrijker worden voor het oordeel dat men heeft over de leefbaarheid van de eigen woonomgeving.

Voor een actieve en open houding ten aanzien van veranderingen in de eigen leefomgeving is eerder een andere, meer moderne vorm van binding, lokaal bewustzijn of dorpstrots, van belang. Deze vorm van binding heeft ook meer perspectief op ontwikkeling, althans als daarvoor de voorwaarden in de sfeer van het wonen aanwezig zijn. Een actieve, open houding ten aanzien van verandering wordt ook eerder aangetroffen onder bewoners met een hoge opleiding. Het opleidingsniveau en het lokaal bewustzijn van bewoners vormen vooral ieder een eigen verklaring voor een actieve en open houding ten aanzien van veranderingen in de leefomgeving. Van inwijkelingen, met vaak een hogere opleiding, kan wat dat betreft wel wat worden verwacht, hoewel zij vaak in wat andere onderwerpen geïnteresseerd lijken dan de oorspronkelijke dorpsbewoners. In het algemeen geldt echter dat het belangrijk is in projecten van bewoners te investeren die het lokaal bewustzijn kunnen versterken.

De betekenis van grenzen

Grensgebieden hebben vaak te maken met een beperkte integratie in hun ruimere omgeving. Naast een beperkte integratie binnen de eigen staat kan ook sprake zijn van een beperkte integratie met het aanliggende grensgebied in het buurland. Uit historisch onderzoek naar de betekenis van de staatsgrens met Frankrijk voor grensoverschrijdende integratie (Baycroft, 1999) blijkt dat deze grens, hoe paradoxaal ook gezien het gemak waarmee deze grens tegenwoordig kan worden overschreden, zich vanaf de Tweede Wereldoorlog in sociaal en cultureel opzicht heeft verhard. Ondanks de mondialisering op economisch gebied en de groeiende betekenis van Europa voor de ontgrenzing of deterritorialisering tussen de lidstaten, blijken processen van eenwording en integratie binnen de Europese natiestaten vaak verantwoordelijk

voor voortgaande begrenzing of territorialisering van Europa's binnengrenzen. De verharding van de staatsgrens met Frankrijk in sociaal en cultureel opzicht heeft zich door de groeiende betekenis van Frankrijk (en België) als natiestaat vooral vanaf de Tweede Wereldoorlog voorgedaan, een ontwikkeling die zich in elk geval tot na 1970 heeft doorgezet. Hoewel de taalgrens in het onderzoeksgebied als relatief open wordt gezien, vermoeden we dat integratie en eenwording binnen Vlaanderen ook hier in het recente verleden tot territorialisering en dus relatieve verharding van de taalgrens zal hebben geleid.

Door modernisering en het verdwijnen van een agrarisch ambachtelijke samenleving zijn de ruimtelijke integratiekaders van de bewoners van grensgebieden ingrijpend veranderd. Voor de Tweede Wereldoorlog bestond in het onderzoeksgebied een oude verscheidenheid waarin men allereerst lokaal en regionaal geworteld was en waarbinnen men zijn identiteit in belangrijke mate ontleende aan de eigen woonplaats en aan een streek die aan beide zijden van de staatsgrens lag.

Door de opkomst van een nieuwe verscheidenheid met de natiestaat als een belangrijk ruimtelijk kader ontlenen bewoners hun identiteit nu in de eerste plaats aan het eigen (sub)nationale kader en aan het dorp als woondorp binnen een regionale woningmarkt. De aard van de lokale binding lijkt zich in samenhang daarmee, maar met vertraging, van traditionele dorpsbinding naar lokaal bewustzijn te ontwikkelen.

De betekenis van de grens voor bewoners van de grensdorpen is in het onderzoek beschreven aan de hand van de perceptie die men heeft van de Westhoek als grensgebied, de mate waarin men een grensoverschrijdend sociaal netwerk heeft en de mate waarin men deelneemt aan grensoverschrijdende activiteiten. Daaruit blijkt dat veel bewoners de staatsgrens met Frankrijk als een belangrijke scheidslijn ervaren. Het sociaal en culturele karakter van deze scheidslijn blijkt vooral uit de grote betekenis van het beheersen van het Frans en de eigen woongeschiedenis voor zowel de perceptie van de Westhoek als grensgebied als het grensoverschrijdend karakter van sociale netwerken en activiteiten. Indien zij in Frankrijk komen is dat eerder op afstand op vakantie dan op korte afstand en voor korte tijd in het nabijgelegen Franse grensgebied. De grens wordt door deze bewoners vaak geassocieerd met onzekerheid en onveiligheid.

Maar er zijn zeker ook bewoners die de staats- en taalgrens als relatief open ervaren. Zo blijkt uit de open interviews dat een aantal bewoners deze grenzen in het geheel niet als een barrière ervaren maar het gebied aan de andere zijde van de grens zien als een deel van hun dagelijkse handelingsruimte.

Een ruime meerderheid van de bewoners van de grensdorpen zegt geen familie of vrienden te hebben in Frankrijk of Wallonië, 6 procent heeft daar juist de meeste familie en vrienden wonen. Bijna een kwart zegt nooit of minder dan eenmaal per jaar in Frankrijk of Wallonië te komen voor werk, bezoek aan voorzieningen of voor bezoek aan familie of vrienden. Bijna een op de vijf komt daarvoor minstens eenmaal per week in Wallonië of Frankrijk. Dat is dan in het kader van het werk of voor het bezoeken van een supermarkt, een winkel of familie- of vriendenbezoek.

Op basis van de vragenlijst was het mogelijk vier verschillende houdingen ten aanzien van de streek te onderscheiden: de Westhoek als plattelandsgebied met open grenzen, de Westhoek als een grensgebied dat als een poort naar Frankrijk

functioneert, de Westhoek als een perifeer gebied, en de Westhoek als een gebied met een eigen identiteit. Bij elk van deze vier houdingen hoort een specifieke groep van bewoners en elke houding blijkt een eigen betekenis te hebben voor het oordeel over de leefbaarheid en de vormen van sociale vitaliteit.

Het is vooral de houding waarbij de Westhoek wordt gezien als een plattelandsgebied met open grenzen die een belangrijke verklarende betekenis blijkt te hebben voor het oordeel over de leefbaarheid en de vormen van sociale vitaliteit. Bewoners met deze houding onderscheiden zich in het algemeen door hun leeftijd (dertigers), een hoge opleiding, het hebben van veel sociale contacten, hun taalvaardigheid in het Frans en een groot lokaal bewustzijn. Bewoners met deze houding blijken positiever over de leefbaarheid van hun deelgemeente en leveren vaker een bijdrage aan de sociale vitaliteit: zij doen vaker mee aan activiteiten en hebben vaker een positieve houding ten aanzien van (Franstalige) inwijkelingen, ook als rekening wordt gehouden met de betekenis van persoonlijke en ruimtelijke kenmerken.

Het voorgaande maakt duidelijk dat een houding waarbij de Westhoek wordt gezien als een plattelandsgebied met open grenzen voor de ervaren leefbaarheid en vormen van sociale vitaliteit een vergelijkbare betekenis heeft als het lokaal bewustzijn. Dat blijkt ook uit het feit dat het om bewoners gaat met een vergelijkbare sociale achtergrond.

Bij de communicatiestrategie naar (potentiële) bewoners en bezoekers is het aan te bevelen om de kwaliteiten van de lokale woonfunctie van de dorpen in de Westhoek te verbinden met de kwaliteiten van de Westhoek als een plattelandsgebied met open grenzen. Het gaat erom het kleine Westhoekdorp en een ruimer Europees grootstedelijk gebied als bij elkaar passende en zeker niet als elkaar uitsluitende categorieën te presenteren (zie ook de aanbevelingen van Jan Zaman (2011) voor een ruimtelijke strategie voor de Westhoek en het scenario 'Stadt und Land, Hand in Hand' van Magel et al. (2011) voor het platteland van Beieren).

Op basis van de geografische ligging van de Westhoek is het begrijpelijk dat de Westhoek hoge verwachtingen heeft van grensoverschrijdende integratie binnen Europa. De Westhoek ligt immers bijzonder gunstig ten opzichte van Europese grootstedelijke gebieden (de Europese banaan). Tegelijkertijd blijft integratie binnen een Vlaams / Belgisch kader van betekenis voor de ontwikkeling van de streek.

Het is mede door het kleine aantal Franstaligen in het onderzoek moeilijk geldige uitspraken te doen over deze groep bewoners. Wel is duidelijk dat bewoners waarvan de meeste familie in Frankrijk of Wallonië woont de leefbaarheid positief beoordelen, maar wat lager scoren als het gaat om vormen van sociale vitaliteit: zij doen duidelijk minder mee aan verenigings- en dorpsactiviteiten en hebben zelfs niet de meest positieve houding ten aanzien van (Franstalige) inwijkelingen. Hier lijkt een parallel te bestaan met door anderen beschreven situaties elders in Europa (Gielis, 2008) waarbij men om vooral woonredenen aan de andere kant van de grens gaat wonen maar voor het merendeel van de dagelijkse bezigheden op het eigen land georiënteerd blijft.

Verwachtingen over de vestiging van Franse huishoudens in het grensgebied van de Vlaamse Westhoek moeten niet te hoog gespannen zijn. Vestiging aan de andere kant van een nationale grens, die ook sociaal en cultureel een belangrijke scheidslijn is, doet zich vaak pas voor als er grote verschillen in prijs-kwaliteit verhouding op de woningmarkt voorkomen aan weerszijden van de grens. Bovendien blijven dergelijke huishoudens voor een groot deel van hun activiteiten gericht op het land van herkomst. Zij zullen tevreden woonconsumenten zijn maar weinig bijdragen aan de kwaliteit van de eigen omgeving.

Uit de onderzoeksresultaten komt het beeld naar voren dat er in de grensstreek van de Westhoek twee sociale en geografische milieus naast elkaar voorkomen waarvoor de grens relatief open is: een traditioneel grensmilieu en een modern grensmilieu. In het traditionele grensmilieu speelt de streek aan de andere kant van de grens een rol voor in het verleden belangrijke grensoverschrijdende sociale relaties (het vinden van een huwelijkspartner), grensoverschrijdende activiteiten (grensarbeid, bezoek van markten in plattelandsstadjes) en oude sociale structuren. Deze vormden de basis voor een gezamenlijke grensoverschrijdende streekidentiteit. Hoewel ons onderzoek was gericht op relatief jonge bewoners is dit traditionele grensmilieu onder deze groep nog steeds te traceren. Dit grensmilieu lijkt in het onderzoeksgebied vooral gesitueerd in de stagnerende oude centra. Het langzaam verdwijnen van dit traditionele grensmilieu past bij het functieverlies waarmee deze dorpen te maken hebben. Daarnaast bestaat er een modern grensmilieu waarin lokaal zelfbewustzijn op basis van een als passend ervaren lokale woonfunctie wordt gecombineerd met een meer kosmopolitische kijk op de Westhoek als plattelandsgebied met open Europese binnengrenzen. Het grootstedelijk werkgelegenheids- en voorzieningencentrum van Rijsel wordt daarbij door deze bewoners als deel van de eigen regionale handelingsruimte beschouwd. Dit grensmilieu lijkt enigszins oververtegenwoordigd in de dynamische woonmilieus, doch is minder ruimtelijk geconcentreerd.

Hoewel beide milieus waarvoor de grens relatief open is zich kenmerken door grensoverschrijdende activiteiten lijken ze bijzonder moeilijk met elkaar te verbinden. Ook in de open interviews zijn de beide grensmilieus goed terug te vinden. De twee hiernaast weergegeven samenvattingen van de interviews van twee vrouwen illustreren dat beide de taal- en staatsgrens als open beschouwen, maar dat zij verder sterk van elkaar verschillen.

Een belangrijke uitdaging voor het streekbeleid is het traditionele grensmilieu in te zetten voor een verdere ontwikkeling van een modern grensmilieu. Het functieverlies dat zich voordoet in het traditionele grensmilieu (de stagnerende oude centra) kan allereerst 'ruimte' leveren voor de ontwikkeling van een modern grensmilieu. Bovendien kunnen de 'verhalen' die afkomstig zijn uit het traditionele grensmilieu worden ingezet om het lokaal bewustzijn binnen het moderne grensmilieu te stimuleren.

Traditioneel grensmilieu (respondent 1983)	Modern grensmilieu (respondent 1733)
<p>Algemene kenmerken Deze vrouw van 40 jaar woont sinds tien jaar met man en twee kinderen in een stagnerend oud centrum. Ze is getrouwd met een van oorsprong Franstalige man afkomstig uit Wallonië, is zelf geboren in de grensstreek in een nabijgelegen stagnerend oud centrum. Het gezin heeft hiervoor 7 jaar in Wallonië gewoond. Haar man heeft gewerkt in de Westhoek, maar werkt nu in Wallonië. Ze werkt nu zelf in Ieper, na banen in het eigen dorp en Wallonië.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Opleidingsniveau: lager secundair onderwijs • Spreekvaardigheid Frans is goed • Woont in een bestaande koopwoning in een rij, bouwjaar 1961-1980 	<p>Algemene kenmerken Deze vrouw van 33 jaar woont sinds anderhalf jaar met man en twee kinderen in een dorp met dynamiek door mogelijkheden. Getrouwd met een man afkomstig uit Antwerpen, zelf afkomstig uit Kortrijk. Gezin heeft tien jaar gewoond en gewerkt in London, man werkt nu in Rijsel. Ze werkt nu zelf op 11 km afstand elders in de Westhoek.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Opleidingsniveau: hoger onderwijs (lange type) • Spreekvaardigheid Frans is uitstekend • Woont in een vrijstaande koopwoning, zelf recent laten bouwen.
<p><i>"We zijn naar X getrokken ... omdat we wisten dat Franstaligen, Nederlandstaligen, iedereen is hier welkom".</i></p>	<p><i>"We wilden terug naar België ... We zochten iets in de streek, maakte niet uit of dit (naam dorp) was ... We keken qua natuur, waar het het mooist was, kwamen al gauw terecht in Heuveland".</i></p>
<p>Betekenis van de grens Ze gaat vooral op familiebezoek in Wallonië en naar winkels in Frankrijk, mede vanwege de andere openingstijden. <i>"dat is de reden dat ik optrek naar Frankrijk"</i>. Komt echter nooit in Rijsel. Kinderen gaan in Ieper op school, maar bezoeken verenigingen in Wallonië.</p>	<p>Betekenis van de grens <i>"Wij shoppen in Frankrijk: voeding, supermarkt, kleding en ook voor toerisme of restaurant. Er zijn heel wat leuke plekjes in Frankrijk. Wij zien die grens niet. Wij nemen er Frankrijk bij"</i>.</p>
<p>Oordeel over de deelgemeente <i>"een 8 op 10"</i>. Ze is bijzonder tevreden over de eigen woonplaats. Benadrukt dan zaken als het openbaar vervoer (waarmee de kinderen naar school gaan). Vindt dat alle voorzieningen in haar dorp er zijn. En (desgevraagd) <i>"Ja het landschap is natuurlijk prachtig hè, Ik heb hier een gans zicht op Frankrijk op mijn terras"</i>.</p>	<p>Oordeel over de deelgemeente <i>"Gaat het over het dorp of over de streek?"</i> (na de openingsvraag "Wat maakt voor u het dorp aantrekkelijk of onaantrekkelijk?"). Ze vindt het belangrijk dat ze ergens <i>"een stadsgevoel kunnen vinden ... voor ons belangrijk dat Rijsel, Poperinge en Ieper vlakbij zijn"</i>. Maar woont in <i>"rustige omgeving ... ik denk dat dat te maken heeft met de tijd van ons leven. ... we hebben er heel bewust voor gekozen eens dat de kinderen er kwamen ... om een beschermde omgeving te hebben"</i>.</p>
<p>Bijdrage aan de sociale vitaliteit</p> <ul style="list-style-type: none"> • Meedoen: Zelf niet veel vanwege ziekte, het werk en de kinderen; • Trekker zijn: Niet, haar man zou zich wel inzetten; • Houding ten opzichte van (Franstalige) inwijkelingen: (score 2, laagste score): <i>"Je hebt inderdaad Fransen die totaal niet in het Nederlands willen praten. .. Er zijn er wel meer en meer die naar hier komen wonen ... de koppels die hier echt intrekken, die ga je nooit zien in de winkels bijvoorbeeld, die gaan gewoonweg altijd hun gang blijven doen in Frankrijk"</i>. 	<p>Bijdrage aan de sociale vitaliteit</p> <ul style="list-style-type: none"> • Meedoen: <i>"Ja we gaan naar theater, café, voor ons ook heel belangrijk"</i>; • Trekker zijn: <i>"zitten in de ouderraad, bijvoorbeeld organisatie (naam dorpsactiviteiten) ... om mensen te leren kennen, omdat we heel nieuw zijn"</i>; • Houding ten opzichte van (Franstalige) inwijkelingen: (score 5, op een na hoogste) (het onderwerp is verder niet in het open interview besproken).

Résumé

Les villages de la région frontalière du Westhoek

La qualité de vie et la vitalité sociale des villages frontaliers du point de vue des jeunes habitants

Pour les villages du Westhoek, le thème de la qualité de vie est depuis longtemps déjà un thème important dans le domaine tant de la recherche que de la politique. La perte de fonction des villages en conséquence de changements structurels radicaux dans la campagne flamande est souvent considérée dans de nombreux villages comme une atteinte à la qualité de vie. Vu la nature des changements apportés, il s'agit cependant d'une vision trop sombre. Pour un nombre croissant d'habitants, surtout ceux qui acceptent (ou parviennent à accepter) la mobilité et la nature de leurs liens locaux, la fonction d'habitat du village est la principale fonction locale qui influence la qualité de vie. Mais vu la fonction d'habitat aussi, il y a dans la campagne du Westhoek, outre des villages qui développent une nouvelle dynamique, des villages qui présentent des signes de stagnation. À cet égard, c'est la qualité des habitations qui joue tout d'abord un rôle essentiel. Mais il s'agit également d'une stagnation due aux lacunes dans la qualité du milieu de vie. Dans les villages un peu plus grands, il est question dans ce cadre de la perte relativement importante de leurs fonctions de centre, ce qui a conduit à l'abandon et au mauvais entretien. Dans les petits villages, cela se traduit souvent par l'absence d'une quelconque forme d'attrait ou de la présence d'une certaine forme de nuisance. Les villages en stagnation sont relativement nombreux le long de la frontière d'État avec la France ou de la frontière linguistique avec la Wallonie. En outre, la stagnation dans les villages situés le long de ces frontières est plus tenace qu'ailleurs dans le Westhoek, ce qui ressort également des statistiques les plus récentes qui indiquent que le nombre de ménages diminue quelque peu depuis 2009 dans de nombreux villages. Cela soulève la question de savoir si la frontière est à l'origine de cette stagnation tenace et si la politique peut atténuer l'effet frontalier, ou encore mieux si elle peut en faire une qualité qui contribue à l'attrait des villages.

Pour répondre à ces questions, un grand nombre de données collectées au moyen d'un questionnaire et d'interviews en 2011 ont été recueillies auprès de 447 habitants âgés entre 18 et 45 ans dans les communes de Messines, Heuvelland, Alveringem et les villages de la commune de Poperinge. Dans le questionnaire, l'avis sur la qualité du milieu de vie dans sa commune et la contribution apportée par les habitants occupaient une place centrale. Lors de la recherche de causes aux différences dans l'avis émis sur la commune – la qualité de vie ressentie – et aux différences dans la contribution à la qualité du milieu de vie – la vitalité sociale –, une attention particulière a été consacrée à la signification de la frontière linguistique et de la frontière d'État dans la vie de tous les jours.

Une conclusion importante est que la plupart des habitants ont un avis positif sur leur commune et qu'un grand nombre d'habitants y contribuent également en participant à toutes sortes d'activités dans leur village.

L'avis positif de nombreux habitants sur leur milieu de vie commence souvent par un avis positif sur leur propre habitation. Il ressort de l'idée qu'on se fait de l'habitation que de nombreux habitants s'orientent vers le marché régional du logement. Cette orientation vers le marché régional du logement ressort également de la façon dont certains groupes d'habitants évaluent certaines caractéristiques de leur commune. La 'tranquillité', la qualité du milieu de vie et la sécurité liée au village sont des valeurs très appréciées par la plupart des habitants et également considérées comme capitales. Le groupe sous revue semble surtout émettre un avis positif sur les centres ruraux qui ont récemment connu la plus forte croissance grâce aux possibilités d'y faire bâtir et en raison de la situation du village par rapport à des centres urbains et à des autoroutes (dynamique due aux possibilités offertes). Les petits centres ruraux qui ont pratiquement perdu toutes fonctions et qui sont moins attrayants comme lieu de résidence sont les plus critiqués. Une partie des habitants dans ces villages, surtout les habitants qui sont nés et ont grandi dans la région, considère la situation des services offerts, et dans une moindre mesure la situation de l'emploi dans ces villages, comme une atteinte à la qualité du milieu de vie. Rien n'indique que c'est dû à un problème pratique. On semble plutôt éprouver mentalement des difficultés à gérer les changements structurels dans la région. La stagnation dans les villages de la région frontalière doit surtout être liée à la combinaison de changements structurels qui sont ressentis comme une perte de fonction locale et un manque de qualité de la fonction d'habitat. Une partie des villages un peu plus grands qui ont dû abandonner leur fonction de centre dans le passé peut, dans un avenir proche, être confrontée à une stagnation poussée en raison de la perte de fonction locale et d'un manque de qualité de la fonction d'habitat.

Bien qu'il puisse exister de grandes différences par village, de nombreux habitants participent en général aux activités du village et à la vie associative. La participation à des activités est généralement inférieure dans les vieux centres en stagnation. Bien que de nombreux habitants vivent cela autrement, il n'est pas démontré que les nouveaux habitants participent moins. Les nouveaux habitants sont toutefois souvent moins actifs dans leur propre village, mais plus souvent actifs ailleurs dans la région. Ceux qui sont nés et ont grandi dans le village sont donc plus souvent actifs au niveau local. Ils remplissent en outre plus souvent un rôle de pionnier dans les activités du village. Le niveau de formation de l'habitant du village est, en outre, en grande partie à l'origine des différentes formes de vitalité sociale à distinguer – la participation aux activités du village, le rôle de pionnier joué dans le cadre de ces activités, l'ouverture d'esprit à l'égard des nouveaux habitants (francophones) et l'implication dans la politique locale. Les habitants hautement qualifiés sont plus actifs, jouent plus souvent un rôle de pionnier et font plus souvent preuve d'ouverture. La phase de vie dans laquelle on se trouve est également capitale. Ainsi, les jeunes de vingt ans sont souvent moins actifs surtout dans les villages qui sont dynamiques en raison des possibilités offertes. Les jeunes de vingt ans jouent également moins souvent un rôle de pionnier dans les activités du village, ce qui vaut surtout pour la partie sud de la région sous revue. Outre le niveau de

formation, la maîtrise de la langue française est, pour des raisons compréhensibles, importante pour l'ouverture d'esprit à l'égard des nouveaux habitants (francophones). L'implication dans la politique locale est faible : les trois-quarts des habitants ne se sentent pas du tout concernés et la distance qui sépare l'habitant du dirigeant est souvent considérée comme énorme.

Pour la qualité de vie ressentie par les habitants et leur contribution à la vitalité sociale du village, les liens sociaux avec le village sont capitaux. Plus on est émotionnellement lié au village, plus on se montre positif à propos de la qualité de vie ressentie et plus on contribue à la qualité du milieu de vie. Pour de nombreux habitants des villages frontaliers, il s'agit surtout d'un lien traditionnel et émotionnel évident avec le lieu où on habite qui est important pour la qualité de vie ressentie. Pour une contribution aux différentes formes de vitalité sociale, c'est une forme plus moderne de lien qui importe : l'implication locale ou la conscientisation locale, qui s'exprime dans l'intérêt pour l'histoire locale, les nouvelles locales et la politique locale. La conscientisation locale semble surtout importante pour une contribution à la vitalité sociale du village. Le développement d'une conscientisation locale offre plus de possibilités et plus de perspectives que la confiance en la subsistance des liens traditionnels avec le village.

Le Westhoek, et certainement la région sous revue, est une véritable région frontalière. Pour les habitants des villages frontaliers, la frontière d'État avec la France, et dans une moindre mesure la frontière linguistique avec la Wallonie, semble une ligne de démarcation importante d'un point de vue social et culturel. L'attitude à l'égard de la frontière et du passage de la frontière est fortement liée à la maîtrise de la langue française et de sa propre histoire en matière d'habitat. De nombreux habitants associent la frontière à l'insécurité et à l'incertitude. Une large majorité dit n'avoir aucune famille ou aucun ami de l'autre côté de la frontière, et quasiment un quart dit ne presque jamais s'y rendre. Si on franchit la frontière, c'est souvent dans le cadre du travail ou pour aller au supermarché. Les habitants des villages frontaliers ont un regard différent sur le Westhoek en tant que région frontalière. Il était possible de distinguer quatre images différentes : le Westhoek en tant que région rurale sans frontières, le Westhoek en tant que région frontalière servant de porte vers la France, le Westhoek en tant que région isolée, et le Westhoek en tant que région dotée d'une identité propre. Il s'avère que ce sont surtout les habitants qui voient le Westhoek comme une région rurale sans frontières qui jugent favorablement la qualité du milieu de vie dans leur commune et y apportent même une contribution. Ces habitants se distinguent notamment par un niveau de formation élevé, leurs aptitudes linguistiques en français et une grande conscientisation locale. Ce dernier point signifie que pour ce groupe, les qualités du Westhoek en tant que région rurale sans frontières sont liées aux qualités de la fonction d'habitat du village. Elles combinent une attitude cosmopolite à l'égard de la région plus vaste tout en s'orientant vers les qualités de la situation d'habitat du village. Parmi ces habitants relativement jeunes dans les villages frontaliers du Westhoek, on distingue deux milieux géographiques et sociaux différents pour lesquels la frontière linguistique et la frontière d'État sont relativement ouvertes : un milieu frontalier traditionnel et un milieu frontalier moderne. Dans le milieu frontalier traditionnel, l'autre côté de la frontière joue un rôle pour les relations et

activités transfrontalières qui étaient importantes dans cette région dans le passé (relations matrimoniales, travail frontalier, visite de villes situées à proximité) et qui étaient à l'origine d'une identité régionale transfrontalière. On rencontre souvent ce milieu social dans les vieux centres en stagnation. Le milieu frontalier moderne dans lequel la conscientisation locale est combinée à un regard cosmopolite sur le Westhoek en tant que région rurale sans frontières est géographiquement moins facile à délimiter. Il est quelque peu surreprésenté dans les milieux d'habitat dotés d'une dynamique due à la fonction d'habitat. Bien que les francophones, généralement originaires de Wallonie ou de France, ne soient représentés qu'en petit nombre dans l'enquête, on a l'impression qu'ils jugent favorablement la fonction d'habitat local, mais qu'ils contribuent moins à la vitalité sociale des villages frontaliers.

Sur la base des conclusions, une série de recommandations ont été formulées à l'égard de la politique spatiale et de la politique de bien-être régionale dans la région. Celles-ci s'adressent en partie aux centres ruraux qui sont confrontés à la stagnation, mais qui tentent également de trouver des facteurs de rattachement pour les atouts qu'on peut justement trouver à la frontière. Ils résident en partie dans les qualités d'habitat et de séjour spécifiques de ces villages. Il est évident qu'il convient dans ce cadre de consacrer une attention particulière auxdits 'charmante dorpen' (villages charmants) qui font partie d'un réseau transfrontalier de villages (qu'on appelle les 'villages Patrimoines' dans le nord de la France). C'est justement dans ces villages qu'existe la possibilité d'utiliser les 'histoires' liées au milieu frontalier traditionnel comme 'qualités locales' pour le milieu frontalier moderne.

Literatuur

- Baycroft, T. (1999) Changing identities in the Franco-Belgian borderland in the nineteenth and twentieth centuries. *French History*, 13, 4, p 417-438.
- Blondeau, T. (2013), *Het West-Vlaams versierhandboek*, Roman. Bezige Bij, Amsterdam.
- Bouwens, S. (2008), *Over de streep; Grensarbeid vanuit Zuid-Limburg naar Duitsland, 1958-2001*, Maaslandse Monografieën 71, Uitgeverij Verloren, Hilversum.
- Burt, R.S. (2004), Structural holes and good ideas. *American journal of sociology*, 110, 2, p.349-399.
- COST-network (te verschijnen), *Chapter 2. Shrinking Cities in Western and Northern Europe*. (<http://www.shrinkingcities.eu/>).
- De Decker, P. (2007), De structuren van het wilde wonen in Vlaanderen In: N. van Nuffel (red), *Van Christaller tot Wallerstein; Liber Amicorum prof. dr. Pieter Saey*, Nautilus Academic Books, Zelzate, p. 259-274.
- De Roo, N. & F. Thissen (1997), *Leefbaarheidsonderzoek in de plattelandskernen van de Westhoek, deel 4, Eindrapport*. Onderzoek in opdracht van de provincie West-Vlaanderen met steun van het Europese fonds voor Regionale Ontwikkeling. Provincie West-Vlaanderen.
- Decraene, V. & M. Loopmans, (2011), *Westhoek, een integrale geografische analyse*. Afdeling Geografie, Departement Aard- en Omgevingswetenschappen, Katholieke Universiteit Leuven. Westhoekoverleg. Diksmuide.
- Drijgers, A. & R. van Leeuwen (2013), Dorpen, leegstand en omgevingskwaliteit, *Rooilijn*, 44 (2), p 116-121.
- Gielis, R. (2008), Thuis tussen hier en daar; Nederlandse grensmigranten in Duitsland. *S+RO (Stedenbouw + Ruimtelijke Ordening)*, 3, p. 40-43.
- Granovetter, M. (1973), The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, 78, (6), p. 1360-1380.
- Groot, J.P. (1989), 'Dorpsbinding en lokaal bewustzijn' In: P.P.P. Huigen & M.C.H.M. van der Velden (red.), *De achterkant van verstedelijkt Nederland; De positie en functie van landelijke gebieden in de Nederlandse samenleving*. NGS 89. Utrecht: KNAG/FRW RUU, p. 109-118.
- Haartsen, T. & V. Venhorst (2010), Planning for decline: Anticipating population decline in the Netherlands, *TESG*, 101 (2) p. 218-227.
- Halleux, J.-M. (2004) Outskirts Dynamics and new Residential Developments in Belgium. A comparative Analysis with the Swiss and Danish Contexts In: Franzén, M. & J.-M. Halleux (Ed.) *European Cities, Insight on Outskirts. Dynamics*, COST Action C10, European Science Foundation, Brussels, p.149-160.
- KEI & Nicis (2012), *Essay. Stedelijke vernieuwing op uitnodiging*. KEI/NICIS Institute, Rotterdam/Den Haag.
- Kesbeke, W., N. Schuermans, B. Vandekerckhove, P. De Decker (2012), *Honkvast in tijden van verandering; woontrends en regionale woningmarkten*. Lannoo Campus, Leuven.
- Kesteloot, C. & Meys, S. (2008), *Actualisering Atlas van achtergestelde buurten in Vlaanderen en Brussel*, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven.
- Kesteloot, C. (2009), Achterstelling op het Vlaamse platteland, *Ruimte & Maatschappij*, 1, 1, p 3-26.
- Knippenberg, H. & B. de Pater (1988), *De eenwording van Nederland*, Sun, Nijmegen.
- Knippenberg, H. & J. Markusse (1999), 19th and 20th century borders and border regions in Europe: some reflections. In: H. Knippenberg & J. Markusse: *Nationalising and denationalizing European Border Regions, 1800-2000; Views from Geography and History*, Kluwer, Dordrecht, p. 1-19.